Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 169 (13169) | 1986 чылдың июль 19, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кепеек

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИНИҢ ТЕМПИЗИН УЛАМ БЕДИДЕР

СЭКП обкомунда, республиканың Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ЧАРЫШТЫҢ БАЙДАЛЫ, ООН ҮНДҮРЕР ТҮҢНЕЛДЕР

Малга чем белеткээр талазы-биле районнарның социалистиг чарыжының түңнелин СЭКП Тыва обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Республиканың чамдык районнары болгаш совхозтары, звенолары болгаш бригадалары малга чем белеткелиниң үезинде күш-ажылды организастаарының бедик деңнелдиин көргүзүп, техниканы ажыктыг ажыглап, мурнакчы технологияны шиңгээдип ап турар деп, СЭКП обкомунуң бюрозу, Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому демдеглээн. Малга чем белеткелиниң талазы-биле эки көргүзүглерин Таңды районнуң ишчилери чедип алган. Олар мал чеминиң бүгү хевирлерин (чемгерилге единицазы-биле) мөөңнээриниң планын 5,8 хуу, ооң иштинде сигенни 11,8 хуу күүсеткен. Республиканың ортумак деңнелинге бодаарга элээн бедик темпилерни Улуг-Хем болгаш Тес-Хем районнарның ажыл-агыйлары чедип ап турар.

Ындыг-даа болза, малга чем белеткелиниң темпизи республикада кудук деңнелде деп, хүлээп алган доктаалда айыткан. Бо чылдың июль 14-ке чедир республика 12,3 муң тонна сигенни, ол дээрге планның 6,3 хуузу, 2,4 муң тонна сенажты — 2,5 хуу, 1,1 муң тонна витаминниг сиген далганын — планның 11,8 хуузун белеткеп алган. Сиген белеткелинде хүн бүрү немелде 900—1000 тоннадан ашпайн турар, а витаминниг сиген далганын хонукта 3—4 тоннаны бүдүрүп турар.

Күш-ажылды организастаарының чаазс деңнелдиинден, малга чем белеткээр техниканы ажыглаарында болгаш техниктиг хандырылгазында четпестерден Тожу, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга болгаш Мөңгүн-Тайга районнарда мал чеминиң белеткели оожум чоруп турар. Бо районнар малга чем белеткелин 0,3—2,6 хуу күүсеткилээн, а Чөөн-Хемчик, Тожу районнар эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, мал чемин эвээшти белеткеп алган.

Сиген кезилдезин тавааргелээр деп дөгейлеген чаңчылдан СЭКП райкомнары, улус депутаттарының районнар Советтериниң күүскомнары уштунуп чадап турар деп, ук доктаалда шүгүмчүлээн. Ынчаар узамдыктырарга мал чеминиң хоолузу чилер, сугаттыг черлерде хөй чылдыг сигенни катап кезер арга ок-судурар дээрзин чамдык удуртукчулар уттуп турар.

Белеткеттиниp турар мал чеминиң шынарын бедидер, бо херекке ажылдакчыларның материалдыг сонуургалын улам улгаттырар дээш дээштиг хемчеглерни республиканың Агроүлетпүркүркому, районнарның агроүлетпүр каттыжышкыннары албайн турар деп доктаалда айыткан. Ниитизи-биле республикада белеткеттинген сигенниң 32 хуузунуң шынарын хынаан, а Бай-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл, Эрзин районнарының совхозтарында бо ажыл шуут чорувайн турар.

Хынаттынган сигенниң үштүң бир кезиинден хөй класс чок сигенге хамаарышкан. Сигенни кезери-биле ону белериниң аразында узамдыгышкын дээн ышкаш малга чем бүдүрериниң технологиязын хажыдар өске-даа чүүлдер бар.

Шудургу болгаш ажыл-херекчи чоруктуң байдалын тургузарын, чурттакчы чонну мал чеминиң белеткеличе мобилизастаарын партия комитеттери, райсоветтер күүскомнары ам-даа бүрүн чедип албайн турар. Чамдык совхозтарда мал чеминиң белеткелчилеринге эргежок чугула байдалдарны тургуспаан, а чамдык коллективтерде социалистиг чарыш ёзу барымдаалаан. Ол айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээринге партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, депутаттар бөлүктериниң, улусчу контроль постуларының, өске-даа хөй-нити организацияларының ажылы дээш чок болуп турар.

Малга чем белеткелиниң талазы-биле районнар аразында социалистиг чарышка **Таңды районну** тиилекчи деп санаан болгаш аңаа СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң шилчийр Кызыл тугун тывсырын, 200 рубль түңнүг акша-биле шаңнаарын шиитпирлээн деп доктаалда айыткан.

Малга чем белеткелиниң темпизин дүргедедир, бо ажылче совхозтар болгаш районнар, хоорайлар болгаш ажылчын суурлар коллективтерин, материал-техниктиг курлавырларны эң хөйнү мобилизастаар сорулга-биле **бо чылдың июль 15-тен сентябрь 15-ке чедир малга чем белеткелиниң шалыпчы ийи айын** чарлаан.

Бар четпестерни бүрүн чайладырын СЭКП Кызыл хоорукомунга, райкомнарга, хоорайкүүскомнарга, профоблчөвүлелге, ВЛКСМ обкомунга, Агроүлетпүркүркомга, РАҮК-терге, совхозтарның удуртукчуларынга даасан. Ол сорулга-биле даразында даалгаларны берген: бригада, звено болгаш өске-даа коллективи бүрүзүнге тодаргай даалганы бээр болгаш оон күүселдезин дээш шынгыы контрольду тургузар; малга чем белеткээр бүгү техниканы ажыглаар дээш немелде хемчеглерни алыр. Оларга техниктиг хандырылга звеноларын организастаар, оларны эргежок чугула херекселдер болгаш артык кезектер-биле четчелээр, витаминниг сиген далганы бүдүрер агрегаттарже кичээнгейни угландырар, оларның дүн-хүн чок ажылдаарын чедип алыр, бир агрегат хүнде 15 тонна далган бүдүрерин чедип алыр; бирги ээлчегде хөй чылдыг сигенни ажаарын доозар, ону ийиги удаа кезер дээш эргежок чугула ажылдарны кылыр; малга чем белеткелиниң бзза ону шыгжаарының дешшилгелиг технологиязы — пресстээшкинни, салгынналдырыышкынны ажыглаар, сенаж болгаш силос салып тура консервантыны болгаш өске-даа чүүлдерни ажыглаар; мал чеми хынаар лабораторияларның тодаргай ажылдаарын организастаар.

Бедик шынарлыг мал чеми белеткээн дээш моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкинниң негелделерин малга чем белеткекчилериниң шуптузунга чедирер.

Шалыпчы ийи ай дургузунда СЭКП Кызыл хоорукомунуң болгаш райкомнарның хоорайкүүс о м н а р ы н ы ң, ВЛКСМ обкомунуң, профэвилел обкомунуң, бүгү хөй-нити организацияларының организакчы болгаш масса-политиктиг ажылын малга чем белеткээр талазы-биле планныг даалгаларны күүседиринче болгаш ажыр күүседиринче угландырар херек деп доктаалда айыткан.

ОРГАНИЗАС ЧОК ЧОРУКТУҢ УРЖУУ

Районнуң ажыл-агыйлары сиген белеткелинче калбаа-биле кирипкен. Бо хүннерде 848 тонна сиген сараататтынган. Мурнуку одуругда «Совет Тыва», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтар чоруп турар. Чамдык ажыл-агыйларда сиген кезилдезинче кичээнгейни чогууру-биле угландырбайн, аңаа-ла сула салыпканы кайгамчык.

Бо чылын сиген белеткелиниң планын долузу-биле күүседип алыр арга бар турбуже, чамдык удуртукчулар, хөй-нити организацияларны чогуур хемчеглерни албайн, ында ажылдап турар кижилерниң хандырылгазынче кичээнгей салбайн, оларның ажыл-ижин өй-шаанда түңнеп үндүрбейн турар. Ол туржук социалистиг чарыштың негелделерин амдаа кылып, ажылчыннарга таныштырып чедирбээн, совхозтарда ажылчын күштү ажылче мобилизастаары кудук деңнелде боор турар. Бо талазы-биле мындыг чижекти көрүп болур.

Районда «Енисей» совхозка ниитиниң малынга чем белеткелиниң талазы-биле дүвүрээзиниң байдал тургустунуп келирге, РАҮК чөвүлели чогуур хемчеглерни алыры-биле совхозтуң специалистериниң киржилгези-биле совхоз төвүнге техсоветти эрттирер ужурга таварышкан. Совхозтуң кол агроному А. Т. Борисов биле кол инженери И. П. Леденёв ажыл чүге чогуур деңнелге чедир чорбайн турарыл, чүге 530 га хөй чылдыг сигенниң бо хүннерге чедир чүгле 179 газы ажааттынганыл деп айтырыгларга орта харыы берип шыдаваан болгаш чүгле янзы-бүрү чылдагааннар дилеп, техника четпес, кижилер чедишпес деп агартынарын оралдашканнар. 530 га хөй чылдыг сигенден ийи катап сиген кезер арга ам бергедеп бар чыдар. Чүге дээрге кестинмээн 351 га шөлде сиген чыдыпкан, амгы үеле сиген кезер чаңгыс трактор чаңгыс талалап кезер ужурга таварышкан. Шак бо темп-биле ажаар болза, амдаа 20 ажыг хонук чүгле ол арткан хөй чылдыг сигенни кезип алырынга чарыгдаттынар апарган. Сиген кезилдезинге киржир дыка хөй техника үрелик, үе-шаанда белеткеттинмээн. Ооң-биле чергелештир бо хүннерге чедир тараа ажаар чаңгыс-даа комбайн септеттинмээн. Бо чорук совхозтуң удуртукчуларын, ында хөй-нити организацияларының удуртукчуларын дүвүретпейн турар.

Кол агроном А. Т. Борисов ажылын сула салыпкан. Кол агрономнуң ажылчыннардан негелдези кошкак. Ооң ажылчыннары ажыл шагын 9—10 шактарда эгелээр, кежээ 6—7 шактарда-ла ажылын каггаш, суурже кирип кээр апарганнар. Салган 50 тонна сигенниң шынары кудук, ирип, чыдый берип болур. Бо бүгүнү совхозтуң улусчу контроль бөлүүнүн көрбээчеңнеп эрттирип турары эллептиг.

Социалистиг чарыштың негелделерин ажыллап кылбаан. Сиген кезилдези бо совхозка районга бир дугаарында эгелээн турбуже, оон бээр чангыс-даа катап ында ажылдап турар кижилерниң ажылын түңнеп үндүрбээн. Материалдыг болгаш моральдыг деткимчени бо үе иштинде тывыспаан. Бо чоруктуң ында ажылдап турар кижилерниң бедик тура-соруктуг ажылдаарынга чаңгыс-даа идиг бербейн турары чугаажок. Чөн-биле ажыл кончуг кудук деңнелде. Совхозта партийн, профэвилел, комсомол организациялары база келдэз Совет күүскому сиген кезилдезинде ажылдап турар кижилерже кичээнгей салбайн, ажылче суурнуң чонун мобилизастап шыдавайн турар.

Техниктиг чөвүлел хуралга совхозтуң специалистериниң мал чемин канчаар белеткеп турарын чугаалажып турда, аңаа ол чугула айтырыгны моон соңгаар кандыг хемчеглер ап, экижидип алырыл деп айтырыг чорул турда, партия, комсомол организацияларының секретарьлары, профком болгаш келдэз Совет күүскомунуң даргалары олурушпаан. А оларга хурал болурун баш бурунгаар сагындырган, чалаан турган-на болгай.

Сиген кезилдезинде ажылчыннар саны кончуг эвээш, ол туржук сараатап турар үеде сараат баштап салыр «кижи безин чок боор турар. Мындыг берге байдал турда, суурнуң дыка хөй чурттакчылары ажылдавайн турар. Чамдык кижилер арагалап, хөй-нити чурумну үреп турарлар.

Ниитиниң малынга чем белеткээр чугула кампанияны үскени дээш, аңаа ажылдаар техниканы өй-шаанда белеткеп шыдаваан дээш, ажыл-ишти тоомча чок көрүп, организастыг чорукту сулараткан дээш кол агроном А. Т. Борисов биле кол инженер И. П. Леденёв оларны ажылдарындан техчөвүлел хоставн. Оларның орнунга кирген кижилер ажылды сегидер, план күүселдезин хандырар ужурлуг. Маңаа совхозтуң дирекциязы, партком болгаш келдэз Совет күүскому дээштиг дуза чедирер дээрзинге идегел улуг.

А. КААДЫР-ООЛ,
Каа-Хем РАҮК чөвүлелиниң улуг экономизи.

Хоорай—көдээге

ШТАБТЫ ТУРГУСКАН

СЭКП Кызыл хоорукомунуң бюрозу хоорай чурттакчыларының кужу-биле Кызыл, Таңды, Каа-Хем болгаш Бии-Хем районнарының совхозтарынга малга бызыг чем-суурну белеткээр талазы-биле хоорай штабын тургускан.

Кызылчылар ниитиниң малынга 4 000 тонна сиген белеткээр хүлээлгелиг. Ажыл берге-даа болза кылып болурунуң аргалары бар. Ол дугайында хоорайның чурттакчы чону эки билир. Мооң мурнунда чылдарда үргүлчү бызыг чем-суурну белеткеп келген. Эрткен чылын база дөрт муң тонна сигенни белеткээн.

Штабтың санап, планнааның ёзугаар алырга хоорайның 150 хире үлетпүр, транспорт, тудуг, өөредилге черлериниң болгаш албан организация коллективтери сиген белеткелинге киржир. Чылдың-на хөй-хөй коллективтер ак сеткилдиг ажылдап, даанган хүлээлгелерин ажыр күүседип келген. Оларга Иштики херектер болгаш Кадык камгалал министерстволары, «Тываавтотранс» каттыжышкынының бүдүрүлге черлери, ДОСААФ обкому болгаш өске-даа организациялар хамааржыр. Бо чылын малга бызыг чем-суурну белеткээри-биле типография, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң автобаазы, КПТУ-1, Күрстрахованиe эргелели, ДОСААФ обкому болгаш өске-даа организациялар бригадаларны чорутулаан.

Бо чылын оът-сигенниң үнгений-биле холбаштыр мал чемин бүрүнү-биле белеткеп алырының аргазы бар. Ынчангаштың кыска хуусаа иштинде алган хүлээлгелерин күүседир. Аъш-чем программазынга кижи бүрүзү болунуң үлүүн киирер ужурлуг. Сигенни хол кадырыы-биле буга уннарындан, оңгул-чиигил черлерден, алаак, шаттардан кезери көрдүнген.

Дыка хөй коллективтер чыл келген тудум-на дуржулгазы улгадып, сиген кезер херекселдерин баш удур салып ап турар. Ооң ужурунда механизастаттынган 20 хире звено эрткен чылын совхозтарга ажылдаан.

Мал чемин белеткээр талазы-биле тургустунган штаб (ооң даргазы Кызыл хоорайның күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы А. Д. Монгуш) шимчеңгир ажылдап турар.

Ө. МОНГУШ.

ООЖУРГААРЫНЫҢ БАРЫМДААЗЫ ЧОК

«Енисей» совхоз 200 тонна сиген белеткээн. Эрткен чылдың бо үезинде 70 тонна белеткеттинген турган, ынчалза-даа оожургаарынга барымдаа чок. Июнь 19-тан эгелеп сиген кезилдезин эгелээн хиреле, амдаа чарышты организаставаан. Кезер машиналар чедишпес. Үрелген техниканың септелгези саадап турар.

Хоочун механизаторлар Дакпай-оол Салчак, Дамба Демир-оол болгаш өскелер-даа хүн нормазын ажыр күүседип турар. Сиген кезилдезиниң үезинде — ажылды организастаарының экижидеринче совхоз удуртукчулары сагыш салыр болза эки.

СҮТ-ХӨЛДҮҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң сиген шөлдеринде ажыл хайнышкынныг. Хемнер униарында, шынаалгарда, алаактарда сигенниң үнүжү чаагай. Кара-Чыраа салбырында С. Ч. Монгушка удурткан бот-орулга-чарыгалыг мал чеми белеткээр механизастаттынган звено 720 тонна сигенни белеткээри-биле ажылдап кирипкен.

Звено техника-биле бүрүн хандыртынган. Ында 8 кижи доктаамал ажылдап, Өлең ховузунда 26 тонна сигенни белүп сараатаанпар. Звенода сиген кезикчизи — тракторист Василий Монгуш, белдүрүкчү Семён Ондар, Сергей Ондар, сараатаакчылар Оттук-оол Сат, Анатолий Монгуш олар шалыпчы ажылдап турарлар. Сигенчилер ам Ойгача-Аксы деп черниң сигенин кезирип турар.

Ол-ла ажыл-агыйның Ишкин салбырында Борис Сатка удурткан 13 кижи составтыг бот-орулга-чарыгалыг тараа өстүрер, мал чеми белеткээр бригада 355 тонна мал чемин белеткээрин хүлээнгеш, кезилдени кидин түлүк чорудa берген.

Көк-Эл деп черге баштайгы хүннерде бригада 70 тонна сигенни белеткээн. Хөй чылдыг сигенниң гектар бүрүзүнден 20 центнер дүжүттү ап турар. Бригадада тракторист Чаш-оол Ондар, сугатчылар Делгер-оол Түлүш, Көк-оол Монгуш шалыпчыларга санадып турар.

Бригада алган планын күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап эгелээн.

О. БОРАШ.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

АШХАБАД. Мали улустуң Демократтыг эвилелиниң Чиңгине секретары, Мали Республиканың Президентизи М. Траоре Туркменияның амыдыралы-биле ийи хүн танышкан.

Республиканың удуртукчулары-биле беседа кылган. Туркменистанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары С. А. Ниязов экономика болгаш культура талазы-биле туркмен улустуң чедип алган чедиишкиннериниң дугайын Президентиге чугаалаан.

ТССР-ниң Күрагроүлетпүрүнүң Чер ажылының институдунуң эртем-шенелде баазазынга, Каракум каналының гидротехниктиг тудугларының бирээзинге болгаш Туркмен ССР-ниң Эртемнер академиязынга аалчы барып чораан.

В. И. Ленинниң тураскаалынга, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарынга өлген туркменистанчы - дайынчыларның тураскаалынга Президент боодал чечектер салган.

* * *

Ол-ла хүн М. Траоре кадаиы-биле Ашхабадтан Москваже ужудуп чорупканнар.

Мали удуртукчу кадайы-биле Москвага кежээ чедип келген.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга харыы кылдыр

КҮЖҮВҮС—ДЕМНИГДЕ

Мөңгүн-Тайга районнуң «ССРЭ-ниң 60 чылы» совхозтуң дугаары ийи хойжу бригадазының малчыннары СЭКП ТК-ның Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга Кыйгырыы-биле танышкаш, ону чүүлдүгзүнүп деткивишаан, аңаа харыы кылдыр чүгле кууда көргүзүглери дээш эвес, бригаданың план күүселдезинге, ниитиниң ажыл-херээнге ак сеткилдиг киржип, бир демниг ажылдаарын ниити хуралга чугаалашкан бис.

Бригаданың ниити хуралынга социалистиг хүлээлгелерин кижи бүрүзү эде көрүп, чартык чылда канчаар ажылдааныывысты база түңнеп чугаалаштывыс. Бистиң бригадавыста ниитизи-биле он бир кодан бар. Олар шуптузу бир демниг ажылдап, болунга алган социалистиг хүлээлгезин күүседир болгаш ажыр күүседир дээш эде көрген. Ылаңгыя хоочун малчын С. О. Хуная Кара пенсияже үнзе-даа, болунуң арга-дуржулгазынга аныяктарны өөредип, мал ажылының чажыттарын чугаалап берип чоруур. Аныяк малчыннар Салават Метпээ, Александр Кылын-оол хоочуннарның дуржулгазы-биле мал бажының санын 95—98 хуу камгалап алган. Ам олар кышка белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Мээң чайлаам ам Кызыл-Оюк деп черде. Чайын болган чаъс-үер үезинде Мөңгүн-Тайга район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы К. С. Дилак баштадыр он ажыг кижи бир чүък сөөртүр машиналыг тускай дежурныйлаашкынны мээң коданымга чоруткан. Чаъс-чайык болу берген үелерде хойларны бүүрээлерге (оңгар черлерге) дозуп, кажаалап, чаңгыс черге бөле хай деп турган, дүн хондуруп турдувус. Келген кижи бүрүзү ак сеткилдиг, тура-соруктуг дуза чедиргенниң ачызында чаңгыс-даа баш оскунмадывыс.

Мал бажы камгалап алырын социалистиг хүлээлгемниң пунктузунда киирген мен. Мээң улуг дузаны чедиргени дээш район төвүнден келген эштерге өөрүп, четтиргенимни илергейлээн мен.

Чоокта чаа совхозувус директору Д. Д. Доспар бистиң бригаданың малчыннарынга партия Төп Комитединиң Пленумунуң, ССРЭ-ниң база РСФСР-ниң Дээди Советтериниң сессияларының материалдары-биле таныштырган. Ону бистер, малчыннар чаңгыс үн-биле деткип, чүүлдүгзүнүп, хүлээп алдывыс.

Бодум хуумда дүк планын күүсеттим. Ам артыш чылын, кужур белеткээр хүлээлгем арткан. Ону күүселип алыр дээш бир аргаларны ажыглаар апаар.

Социалистиг чарышты салып, чаржып турар кожам Михаил Саая база ирт кадарып турар. Ол база-ла мээң чоогумда Кара-Оюк деп черде чайлаглыг. Бир ай болгаш-ла канчаар ажылдап турарывысты түңнеп, чүнү кылып алырын дугуржуп турар бис. Мынчаар демниг ажылдаарга ажылга-даа ажыктыг, бригаданың алган хүлээлгезин күүседиринге дыка-ла деткимчелиг болур чүве.

Чартык чылдың түңнели-биле багай эвес көргүзүглерлиг болдум. Хой бажы чүс хуу камгалаттынган, бир хойдан 1,7 кг дүктү алдым.

Бригадавыс база планныг онаалдаларын эки күүсеткен.

Бистиң бригадавыста чедир кылдынмаан ажылдар барын бригадирвис В. Д. Тейнин чугаалап турар. Оларны чедир кылып, планныг хүлээлгелеривисти күүседир дээш улам тура-соруктуг ажылдаар бис.

О. ИРГИТ,
«ССРЭ-ниң 60 чылы» совхозтуң малчыны.

РСФСР-де чурттап турар хөй уруглардыг иелерге «Маадыр ие» атты тывсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон-даа хөй уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр ие» атты болгаш «Маадыр ие» орденни тывсыр:

ТЫВА АССР-ден

Зоя Хертековна Бегзи — «Кара-Хөл» совхозтуң ажылчыны, Бай-Тайга район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1986 ч. июль 11.

ЧУРУКТА: шевер даараныкчылар Нина Ондар, Чүлдүм Анай, Варя Көк беш чылдың шалыпчылары. Олар Ак-Довуракта «Чодураа» ательенин ажыл-ишчилериниң чарыжының мурнуу одуруун ээлеп келгенер. Бо даараныкчылар даштыкы хептерни эки шынарлыг кылып үндүрүп, чагыкчыларның макталын ап турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАР-ДАН ААЛЧЫЛАР

Бистиң республикага Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаандан партия ажылдакчыларының бөлүү аалдап чораан.

Ооң составынга МАРН-ның Убса-Нур аймак комитединиң оргкилдизиниң эргелекчизи С. Батдорж, Хергас сумунуң парткомунуң секретары Н. Эрдене, МАРН-ның аймак комитединиң информация секторунуң эргелекчизи М. Бадарч, МАРН-ның аймак комитединиң келдэз ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи Ч. Гурбадар болгаш Улангом хоорайның парткомунуң секретарының оралакчызы Ц. Томакой олар кирген.

Моолдуң партия ажылдакчылары СЭКП обкомунуң секретары Д. К.-Х. Ооржак, организас-партийжи ажылдар килдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин, СЭКП-ниң Кызыл хоорукомунга ооң бирги секретары Б. П. Свинцов болгаш өске-даа эштер-биле ужурашкан. Олар Каа-Хем районга четкеш, «Совет Тыва» совхозтуң парткомунуң ажылы-биле база танышкан. СЭКП райкомунга ооң бирги секретары В. А. Бакулин аалчыларга СЭКП-ниң XXVII съездиниң негелделеринге дүүштүр партия ажылының эде тургустуушкунунуң дугайында чугаалап берген. МАР-ның партия ажылдакчылары оон аңгыда «Тудуг кезектери» комбинат, теплица комбинаты-биле танышкан, СЭКП Кызыл райкомунуң ажылдакчылары-биле беседалашканнар.

Бөгүн моол аалчылар чуртунче чанырлар.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

ЛЕНИНГРАД. Ленинград метрополитениниң хем оң талазында дөрткү орууну тудугжулары ажылды доозар черниче шуут чоокшулай берген. Дөрт километр оруктуң салып доозарынга чедир ам чүгле чаңгыс перегон (ийи станция аразында оруk) арткан. Бо беш чылда аңаа демир-оруктар шимчээшкиниин ажыттынар. Метро тудугжуларының бедик бүдүрүкчүлүг ажылының үндезини — ол ажылдың бүгү киржикчилериниң сонуургалын каттыштырган бригада-керээзин ажыглааны, а ол ышкаш Ленинградтың специалистериниң Ясиноватның машина тудуушкунунуң заводунуң коллективи-биле кады тургускан чаа дериг-херекселдиң бар аргаларын ажыктыг ажыглап турары болур.

КРИВОЙ РОГ. (Днепропетровск область). В. И. Ленин аттыг «Криворожсталь» комбинаттың доменщиктери немелде кокс чокка продукция бүдүрүп үндүрерин кевүдеткеннер. Чыл эгезинден бээр ында 50 муң тонна металлургия чиг эди камнап алдынган. Барык чүс муң тонна шойну эзилдирип алырынга ол хемчээл четчир. Чедиишкинниң үндезини — домналарны чаарттып кылганы болур. Сөөлгү чылдарда комбинатта суугуларның чартык кезиин чаарткан.

БАКУ. Бакунуң курттаг трансформаторлар заводунда тургустунган салбыр үлетпүр хевирлерин тургузарындан чаа продукцияны нептередиринге чедир орукту кызырар. Ам хоорайдан өске черлерле адырлар аайы-биле институттарга кылыгларны хынадып чорударын болдурбайн, шиңээнге, эрттир изииринге, соокка чаңгыс аай шенелделерниң комплексизин чаа трансформатор бүрүзү ук бүдүрүлгенин болунга эртип болур. Чаа салбырны тургузары бүдүрүлгеге ажылдап кылдынган шынар программазында көрдүнген. Ону шиңгээдип ап турар үделе продукцияның техниктиг бедик деңнелдиг болурун хандырар аргаңы ол бээр.

РОДНИКИ. (Иваново область). Түс чериниң телевидение мачтазын улам бедидеринге Ухтаның специализастаттынган отрядының вертолётчуларынга чүгле сес минута негеттинген. Ам ооң бедии 350 метр ажып турар. Төп телевидениениң ушку программазын дамчыдар дериг-херекселдерниң эптээшкини ында эгелээн. Электриниг эдип ажылдадылга ажылдары доостурга Иваново областың районнарының чартыктан хөй кезииниң чурттакчылыг черлери ук программаны өй-танында көөр зонага кирер.

(СЭТА).

Үер, чаъстыг турда

ЭРЕСТИГ БОЛГАННАР

— Ынчан силерге ылап-ла коргунчуг эвес болду бе?

Мээң ол айтырыымга Шораана-даа, Кысыгбай-даа дорт харыы бербээн, чүгле удур-дедир көржүп, каттыржыр болдулар. Элээн болганда Кысыгбай, черле эр шинчизин көргүзери ол ыйнаан:

— Чүүден коргар боор? Боовус бар-ла болгай—диди.

— Арай-ла сооксумаары кончуг чораан —деп, Шораана дуңмазынга немеп кагды.

Июньнуң 17, чаъстыг, бораңныг хүн. Мээң чугаалажып органым уругларның ада-иези — «Улуг-Хая» совхозтуң малчыннары Чечек, Маадыр Чаш-оолдар ол хүн суур кежип чоруткаңнар: уругларның авазы хенертен аараан. Ачазы уругларының авазын эмчиге чедиргеш, дораан ээп кээр болган. Ынчалза-даа чорук, херек бүтпестеп, хем ол чарыынга муңгашталгаш, ол чанып кээп шыдавайн барган.

Дүъш үезинде чайлагга совхозтуң директору Н. Д. Балчий-оол баштадыр даргалар кээп, дүне аажок соок болурун сагындырып, ындыг байдалда чүнү кылырын сүмелээш, уругларның ачазынын ээп кээринге бүзүрээш, өске коданнар кезин чорупканнар.

Чайлагда, ооң чоогунда чылыг кажаа бар эвес. Уруглар өшкүлерин өг чоогунда ыжык чоогага хондурар деп шиитпирлээннер. Ынчангаш аңаа эртежик-ле белеткенип, баштай-ла анайлар клеткаларының элээн каш ханазын аңаа аппарып алганнар. Ооң соонда дүне одаар ыяш чыылдазы эгелээн, оларга бичии дуңмалары, дөрт харлыг Өпежык безин шыдаар-ла шаа-биле дузалашканнар. Орайтап кээрге дуңмаларын өгге удудуп кааш, өшкүлерин чоогаже кирр сүргеш, ыңай-бээр тарай бербезин биле адаан, үстүн клеткалар ханалары-биле кажаалай салгылап алганнар. А чооганың ийи кыдыынга улуг одаглар салып алгаш, ынчаар-ла хондур ээлчип-селчип кум кыннып кааш, от салып, өшкүлерин карактап хонганнар. Чаңгыс-даа анай хораар туржук, безин аарываан. Даартазында коданнарны катап эргип чораан даргалар Шораана биле Кысыгбайның онаашкан үүлезинге ындыг бедик харысалгалыг, тывынгыр болгаш дидим болганын кайгап, мактаан. Ол дүне чамдык улуг малчыннар безин кадарган малын хирелиг-ле хондурган болдур ийин. Ооң дугайында совхозтуң директору ол берге хүннер эрткен соонда түңнеп, чугаалаан.

Баштай көөрге, уругларның ол чорууда онза чүве чок болгу дег. Ынчалза-даа тоску классчы комсомолчу Шораана, чедиги классчы Кысыгбай хире чамдык уруглар дүне өшкү кадарып хонар хамаанчок, орайтап, караңгылай бээрге, дашкаар үнериндеи безин коргарлар болгай. Бо чүүлдүн эгезинде мээң уругларга салган айтырыым анаа-ла ужур эдертинишкини эвес. Оларга коргунчуг эвес болгаш деп бе? Кандыг-даа ол хире уруглар ышкаш, олар корткан болбайн аан. Ынчалза-даа онаашкан херээнге бедик харысалгазы, кадарган өшкүлери дээш сагыш-човаашкыны оларга чүүден артык болганы ол.

Н. БАЗЫР.

ЧУРУКТА: Кысыгбай (оң талазында) биле Шораана Чаш-оолдар.

Авторнуң фотозу.
Улуг-Хем район.

БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР-БИЛЕ

Бо чыл бистиң партиявыстың болгаш совет улустуң, бүгү коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң амыдыралынга шылгараңгай болуушкун — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болуп эртени-биле онзагай. Амгы үеде партия организацияларының удуртулгазы-биле күш-ажылчы бүгү коллективтерде съездиниң шиитпирлерин, амыдыралга боттандырып чорудар талазы-биле улуг ажыл хайныккан. СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга съездиге тодараттынган эде тургустунуушкунче чиңгине угланыышкынның чорып турары ханызы-биле анализтеттинген, баштайгы түңнелдер үндүрттүнген болгаш моон соңгааргы сорулгалар тодараттынган.

Республиканың комсомолчулары, оолдары болгаш кыстары бүгү совет аныяктар-биле бир дөмей, съездиниң шиитпирлерин бүрүнү-биле хүлээп ап, деткип, улуг эштериниң удуртулгазы-биле оларны амыдыралга боттандырар дээш туржуп турарлар. Аныяк ишчилер боттарының шалыпчы күш-ажылын Төрээн чуртунга бараалгадып, социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, эки түңнелдерни чедип ап турар.

«Шагонартяжстрой» трестиң 42 дугаар тудуг эргелелинде комсомолчу-аныяктарның шеверлекчилер бригадазы (бригадири В. Подкопаева), Кызылдың пассажирлер АТБ-зинде 4 дугаар маршруттуң чолаачылары (бригадири Ю. Малышев), «Тыва даг-дүгү» комбинатта 1 база 4 дугаар цехтер, Улуг-Хемниң «Улуг-Хая» совхозунда комсомолчу-аныяктарның «Дүжүт» хову-трактор бригадазы, Тес-Хемде «Чодураа» совхозтуң саанчызы Оюмаа Баткар, Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң малчыны Алдын-оол Монгуш, Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң механизатору Владимир Гольцов болгаш өске-даа аныяктар коллективтери, аныяк ажыл-ишчилер дааңган херээнге бедик харысалгалыг боол, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Дүргедээшкинниң шиитпирлиг бо үезинде шак ындыг комсомолчу-аныяктар коллективтерин, аныяк ишчилерни бүгү тала-биле деткиир, оларның дуржулгазын калбаа-биле нептередир болгаш шиңгээдип алыр, аныяктарның чаа коллективтерин тургузарының талазы-биле хемчеглерни ап чорудар ужурлуг бис. Ынчалза-даа бо талазы-биле курлавырлар долузу-биле ажыглаттынмайн турарын ажы-биле чугаалар апаар. Республикада комсомолчу-аныяктар коллективтеринде ажылдап турар аныяктарның чүгле он хире хуузу хаара туттунганын чугаалаарга-ла четчир. Ылангыя комсомолдуң Кызыл хооркому, Таңды, Сүт-Хөл райкомнары аажок сула ажылдап турарлар. Ооң кол чылдагааны — комсомол комитеттериниң бо айтырыгже ханылап кирбейн турарында, а чамдык таварылгаларда ону боттарының безин эки-ле угаап билбезинде. Ындыг болганда бо талазы-биле хөй чүүлдерни кылыр, чогаадыкчы болгаш тывынгыр ажылдаар апаар.

Ленинчи комсомолдуң эң кол сорулгаларының бирээзи— аныяктарның идей-политиктиг кижизидилгезин күштелдирери, оларны бодунуң чуртунуң ёзулуг хамаатылары, марксизм-ленинизмниң идеяларынга шынчы кылдыр кижизидери болур. Республикада амгы үеде 40 муң ажыг аныяк ажыл-ишчилер, студентилер, сургуулдар болгаш өөреникчилер «Революсчу базым-биле» деп Бүгү-эвилелдиң патриотчу шимчээшкининде киржип турар. Олар боттарының полит-билиин комсомолдуң болгаш партияның эге билиг школаларынга, семинарларга бедидип ап турар. Чүс-чүс оолдар, кыстар бот-тывынгыр уран-чүүлдүң идепкейлиг киржикчилери, арага ишпестер ниитилелиниң кежигүннери.

Чурттуң коммунистериниң дээди шуулганынга ниитилелдиң социал адырларын хөгжүдерниче улуг кичээнгей салдынган. Аныяктар, бүгү совет чон-биле бир дөмей, партияның ол доктаамал сагыш-човаашкынынга өөрүп четтиргенин илеретпишаан, аңаа харыы кылдыр бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинге аргалыг-ла болза хөй улуг-хуузун киирерин хүлээнип турарлар. Тольятти хоорайның чурттакчыларының социал-культура болгаш амыдырал хандырылга объектилериниң тудуунга дөрттен эвээш эвес хостуг хүннерде ажылдаар дээн эгелээшкинин республиканың аныяктары чүүлдүргүзүнүп, деткээн. Чоокта чаа эрткен совет аныяктар хүнүнге тураскааткан комсомолчу-аныяктар субботниинге оолдар, кыстар идепкейлиг киришкен. Олар ол хүн 30 муң ажыг рубль түңнүг ажылдарны чоруткаш, ону субботник фондузунче шилчиткен.

Амгы үеде чурттуң өөредилге черлеринде үшкү күш-ажылчы үлдүң чоруп турар. Бо чайын ийи муң ажыг оолдар, кыстар республиканың тудугларынга, совхозтарга, социал-культура объектилериниң тудуушкунунга ажылдап, 3 миллион ажыг рубльдың шиңгээдип алыр ужурлуг. Күш-ажылчы чай эгелезе-даа, ооң ам-даа шуудап чадап турарын айтыры чугула. Эвээш эвес тудуг организациялары студент тудугжуларны хүлээп алырынга белен эвес болган. Ол дээрге студент тудуг отрядтарының область штавының, чер-черлерде комсомол комитеттериниң четпес ажылының түңнели-дир.

СЭКП Төп Комитединиң чурттуң ажыл-ишчилеринге Кыйгырыында база катал камналга айтырыы онзалап айыттынган. Партияның айтышкынны бистерге, комсомолчуларга дорт удуртулга. Камналга болгаш хумагалыг чорук дээш демиселдиң чедиишкиниг болурунга кол черни күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары, ажылдың бедик бүдүрүкчүлүү дээш ажылчыннарның харысалгазын бедидери болур. Комсомол организациялары бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турар, ынчалза-даа чидириглер хөй боол артпышаан. Ылангыя Кызыл хоорайның, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик болгаш Тес-Хем районнарының комсомол организацияларында бо талазы-биле ажыл дыка кошкак боол турар.

Аныяктарның кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге киржилгези болгаш комсомол ажылының өске-даа адырларында шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Езу барымдаалаар, хоозун аазаашкыннар кылыр чоруктардан ыштунуп, оларны чаа ёзу-биле чогаадыкчы, боттуг ажыл-херектер-биле амыдыралга боттандырар апаар.

Чоокта чаа ВЛКСМ Төп Комитединиң бюрозу 1986—1990 чылдарда СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседириниң талазы-биле комсомол эге организацияларының ажылының көрүлдезин чарлаан. Партияның, чазактың, комсомолдуң ол шиитпирлери республиканың комсомолчуларын чаа-чаа ажыл-херектерже сорук киирген.

Г. КУУЛАР,
ВЛКСМ Тыва обкомунуң секретары.

АНЫЯАНДАН АЖЫЛГЫР

«Тиилелге» совхозтуң автопарыгынга эртенги ажыл шагының үезинде чеде бердим. Янзы-бүрү марканың автомашиналарын кудумчулай чыскаап каан, чамдык чолаачылар рейс үнер бетинде ол-бо кезектерни хынамчалыг көрүп, дыңзыткылаан турлар. Ында партия эге организациязының секретары Болат-оол Доржуевич Ондарга ужуражып, ажыл-ишчи чугаа кылдым.

— Бистиң автопаркта янзы-бүрү марканың 70 ажыг автомашиназы бар — деп, ол таныштырды — Ында комсомолчулар болгаш аныяк коммунистер кол күш болуп турар. Кижи бүрүзү ажылынга харысалгалыг, эдилээн техниказынга камныг. Ол чорук коллективке кагылга-чурумну быжыктырып, ажылдан үнер-кирер чорукту кызырып, кижилерниң сонуургалын бедиткен. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге мурнакчыларның саны каш катап өскени өөрүнчүг.

Ажыл-биле ажыл дөмей, аар-чиик деп ылгал турбас. Аныяктарның дагдыныкчызы, дуржулгалыг чолаачы Болат-оол Доржуевич коллективинде кады ажылдап турар аныяк коммунист, чолаачы Артас Кууларны адап, ооң кызымак ажыл-ижин мактап чугаалады.

Ол он коданны суг-биле хандырып турар чолаачы. Белен эвес, харысалгазы улуг, ажылы чымыштыг, херек, ындыг-мындыг чылдак тыртып, соңгаарлаттынмас, хүн бүрүнүң негелделиг ижи-дир. Артас Кууларның коданнарга чедиштир суг сөөртүлгезин үзүк чок хандырып турарын коданнарның малчыннары магадап, аңаа бүзүрээрлер. Чамдык изиг хүннерде бир коданче хүнде ийи суг рейсти кылыр.

Артас Куулар эдилээн техниказынга, кывар-чаар материалдар камналгазынга төлептиг мөзү-шынарын көргүзүп чоруур. База ол ышкаш хилис черлерге рейстер кылбас, ажылдың бүдүрүкчүлүг шынарынче сагыш салып чоруур, техниказынга ындыг үр онзагай үрелишкиннерни кылбайн келген. Чыл санында эки ажылы дээш совхоз дирекциязындан шаңнал-макталдарны ап келген.

Ол бодунга онаашкан ажылындан аңгыда идепкейлиг хөй-ниитичи, кандыг-даа ажыл-херектерни дагзып каарга чажам дивес, ону эчизинге чедирбээн шаанда сеткил-сагыжы-даа оожургавас. Автопаркта комсомолчу чолаачыларның хүндүлүг дагдыныкчызы. Он чыл иштинде шиңгээдип алган арга-дуржулгазын оларга дамчыдып берип чоруур төлептиг кижилерниң бирээзи.

К. ТҮЛҮШ.

КОЖАЛАР—ӨҢНҮКТЕР БОЛГАШ ЧАРЫШТЫГЛАР

«Найрамдал — Найырал» — ындыг сөстерлиг плакаттар Забайкальениң дыка хөй фермаларын, хойжу коданнарын, хову турлагаларын каастап турар. Чита областың дыка хөй комсомолчу-аныяктар коллективтери Моолда үе-чергелери-биле интернационалчы социалистиг чарыш дугайында керээлерни чарган.

— Найыралчы харылзааларны быжыглаарының аңгы-аңгы чаа арга-хевирлерин доктаамал дилеп турар бис —деп, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары П. Каргина чугаалаан. — Ынчангаш бригадалар звенолар, аныяк ажылчыннар болгаш колхозчулар аразында дорт харылзааларның көвүдеп турарын бар-ла шаавыс-биле деткип турар бис. Ажылывыстың арга-дуржулгазын солчуп, найыралдың кежээлерин, спортчу маргылдааларны кады эрттирериивис чаңчыл боол бар чыдар.

Забайкальениң аныяктар коллективтери интернационалчы чарышче идепкейлиг-биле кирип турарлар. Шак ынчаар, чоокта чаа «Харанор» хөмүр-даш разрезинде В. Плетниковтуң болгаш Моолдуң «Адын-Чулун» разрезинде Ц. Долгоржавтың бригадалары күш-ажылчы чарыш дугайында дугуржулганы кылган. Ооң баштайгы түңнелдери үндүрттүнген. Ийи коллективтиң кайызы-даа планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен-даа болза, көргүзүглери эштерининден бедик болган совет дагжылдарны тиилекчилер деп санаан. Бригада керээзин шиңгээдип эгелээниниң түңнели ындыг болган.

(СЭТА-ның корр).

Хандырылгаңар кандыгыл?

«МАНАҢАР-ЛА» ДЭЭР

Садып алган, ийи удаа хеп чуп чорувуста, машинавыс үрелип калган. Септедири-биле Ак-Довурак хоорайда амыдырал хандырылга комбинадынга эрткен чылдың ноябрьда аппарып дужаап кагдывыс. Хуусаазын барымдаалап, септелгени халас чорудар болду. Дужаап кааш, элээн болганда чеде бээривиске, машинавыстың мотору үрелген. Кызылдан артык кезек келбейн турар мындыг болган. Оон бээр бо хүннерге чедир кылаштажып келгенивис бо. «Манаңар» дээни-биле манап-ла турдувус. Магадылал хуусаалыг дээш чыл чедир манадырын билген болзувусса, дүргениң бодап, өртээн-даа төлээн болза, кылдыртып алган хире болган бис. Мынча үе иштинде саададып турарының чылдагааны чүдел?

О. ДОНГАК.
Барыын-Хемчик район.

СЭКП-ниң аграр политиказы боттаныышкында

ТАРАА—ЭҢ КОЛ ЧЕМ

Биске тараа дээрге аъш-чемниң дээжизи, бүгү-ле үнелиг чүүлдерниң үнелии. Кижиге эргежок чугула 50 хире бүдүмелдиң эң хөйү ында.

Чурттуң тараа ажыл-агыйының база ооң хөгжүлдезиниң перспективаларының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң июль 11-де болган хуралынга бүгү талалыг чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын аңаа хүлээп алган.

Ол чугула документ «Тараа» дээр комплекстиг программаның кол угланыышкыннарын тодараткан, ону ам ажылдап кылып турар. Бо беш чылда тараа бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдер талазы-биле улуг хемчеглерни алыры көрдүнген. 1986 чылдың планының деңнелинге тараа садып алырының беш чыл планын өскерилбес кылдыр тургузар дугайында шиитпир дыка чугула.

Оон-биле кады күрүнеге тараа садарынга идиг бээри-биле немелде хемчеглерни көрген. 1986-1990 чылдарда он бирги беш чылдың ортумак деңнелинден хөй тараа дужаарга (күрүнеге тараа садарының планын күүсеткен таварылгада) ажыл-агыйлар садып алыр өртектерге 100 хуу хемчээлдиг немелделерни алыр, а ол деңнелди ажыргаш, планын күүсетпээн ажыл-агыйлар 50 хуу немелде алыр.

Кадыг кызыл-тастың, гречиканың, горохтуң, чинге-тарааның, фасольнуң, маштың, нуттуң болгаш чечевицаның садып алыр өртектеринге немелдени, ниитизи-биле тараа дужаарының деңнелин бедиткениниден хамаан чокка төлээр. Ынчангаш, чурттуң колхозтары болгаш совхозтары тараа садарының планнарын күүседирге немелде (бир чылга санаарга) 1,3 миллиард рубльды алыр. А планнарын ажыр күүсеткен ажыл-агыйларга шаңнал кылдыр автомобильдерни, тракторларны, тудуг материалдарын болгаш өске-даа эң чугула херегледиң курлавырларын үткүштүр садар.

Чер ажылының эртемге үндезилеттинген системаларын чайгылыш чок шиңгээдири — хөй тараа алырының кол аргазы. Тараа культураларын интенсивтиг технологиялар ёзугаар өстүрерин калбартыры эң чугула деп СЭКП ТК-ның Политбюро хуралынга демдеглээн. бо беш чылда оларны 50 миллион ажыг гектар шөлдерге ажыглаар.

Эрткен чылын ындыг шөлдер дүжүтке дыка улуг немелдени — 16 миллион тонна тарааны берген болгай. Ам ол шөлдерниң хемчээли ийи катап улгаткан—31 миллион гектар. Интенсивтиг шөлдер амгы ажаалда үезинде дыка улуг дүжүттү берип турар. Чижээ, Кубаньда олар гектардан-на 50-60 центнер кызыл-тасты берген, а чамдык черлерде харын-даа 80 центнер чедип турар-дыр.

Ынчалза-даа ниитизи-биле алырга, ындыг улуг бериимчени чер-ле бүгүдеге чедип албаан бис. Чогум-на харын ынчангаш агроүлетпүр каттыжыышкыннарынга партийжи даалга мындыг— үндүрүп берип турар хереңгилеринден эң-не хөй дедир эгидилгени берип шыдаар черлерге кол курлавырларны мөөңнээр. Оон-биле кады тургустунган материал-техниктиг баазаны ажыглаарын экижидерин коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы улам ыңай хөгжүдерниң база технология чурумун шыңгыы сагырының болгаш чидириглерни кызырарының үндезининге чедип алыр херек.

Ам ВАСХНИЛ, ооң зона институттары болгаш өске-даа албан черлери девискээр, зона, район бүрүзүнүң онзагай чүүлдеринге дүүштүр интенсивтиг технологияларны ажылдап кылып база ылавылап көрүп турар.

Бедик дүжүттүң үндезини— үрезиннер болгаш сорттар. Бистиң селекциявыста бедик продуктулуг сорттар эвээш эвес-ле харын, ынчалза-даа үе оон хөйнү болгаш экини негеп турар. Селекция шөлчүгештеринден улуг тараа шөлдеринге чедир орук узун болгаш берге. Ынчалзажок мында база дүргедээшкин кирип турар. Область бүрүзүнге эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынын тургузар, оон кол-ла сорулгазы эки үрезиннерин өстүрери. Ол дугайын ССРЭ-ниң Агроүлетпүркому биске дыңнаткан. Бүгү-ле ажыл-агыйлары райончуткан сорттар база гибриттер үрезиннери-биле идегелдиг хандырар сорулганы шиитпирлеп турар. Украинада, Молдавияда, Соңгу Кавказта, Липецк, Саратов, Омск болгаш өске-даа чамдык областарда ындыг каттыжыышкыннар тургустунган, чедиишкиниг ажылдап турар.

Тараа дээрге бүгү улустуң сагыш салыр улуг херээ. Ындыг турбуже, дыка хөй чүүлдер бистиң күзээнивис ышкаш болбайн турар. СЭКП ТК-ның Политбюрозу тараа ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң байдалын бүдүрүлгениң салбыр бүрүзүнге, колхоз, совхоз, девискээр бүрүзүнге бүгү талалыг болгаш шугумчулекчи ёзу-биле сайгарып көөрү чугула деп санаан. Сорулга—тараа ажыл-агыйының быжыг хөгжүлделиг болурун бедидериниң, тараа бүдүрерин немей өстүрериниң программазын ажылдап кылыры, оон-биле партияның XXVII съездизиниң чуртту кыска хуусаада аъш-чем-биле хандырар дээн даалгазын чедиишкиниг күүседириниң идегелдиг баазазын тургузары болур.

Амгы эң-не кол сорулга болза—тараан шөлдерни ыяк ажаап карактаары, дүжүттү массалыг ажаарынга идегелдиг белеткенири, ажаалданы кыска хуусаада болгаш бедик деңнелге чорудары, күрүнеге тараа дужаарының планнарын күүседири болгаш ажыр күүседири-дир.

1990 чылда чуртка тарааның ниити чыылдазын 250 миллион тонна, ооң дүжүдүн гектардан-на 21 центнер чедирер дээни сагындырып каал. Тараа хөй-ле болза — Төрээн чуртувус бай-шыырак, бистиң чаагай чоруувус бедик, Черге тайбың быжыг болур.

Д. СМИРНОВ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

ҮЕ НЕГЕП ТУРАР

Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыында чугулалап демдеглээни дараазында чүүлдерни — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, продукцияның шынарын экижидерин, курлавырларны камнаарын С. С. Дажы чүүлдүгзүнүп хүлээп алган.

— Кыйгырыгга харыы кылдыр эки ажылдаарын хүлээнип ап тур мен. Келир үеде, бөгүнден эгелээш, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап болурунуң бүгү аргалары бар. Беш чыл планын дөрт чыл алды айлар иштинде күүседир, бо чылын чаңгыс-даа баш малдың бажын хоратпас, өг-бүлениң күжү-биле 18 тонна сигенни, 10 тонна көк-суланы кезип белеткеп алыр бис — деп, Серенмаа Суруңовна биске чугаалады.

Бо хүннерде хоюн ол эки чайлаглаады, өг-бүлезиниң кежигүннери-биле мал чемнериниң белеткелинде идепкейлиг киржип турар. Сигенниң үнгени чаагай болуп турарын, ону белеткээриниң планы албан күүсеттинерин бадыткады.

Ажыл-херээниң дугайын хойжу биске сонуургадып тура, ажыглаттынмайн турар курлавырларның хөй болуп турарын чижектер-биле биске көргүскен. Манаа бир дугаарында малчын кижиниң кызымак, чүткүлдүг чоруу хамааржыр. С. С. Дажы эрткен беш чылда пландан ажыр 150 хойну, 900 ажыг килограмм дүктү төрээн совхозунга берген. Бо чылдың эрткен алды айларының күш-ажылчы көргүзүглери багай эвес болуп турар. Төрээн 286 хоюндан 288 хураганны алган, күрүнеге дүк дужаарының планын база күүседип шыдаан.

Ынчалза-даа күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедидер, малдың продуктулуг чоруун бөгүнгүзүнден хөй өстүрер сорулганы күүседир талазы-биле ам-даа эвээш эвес ажылдарны кылыры негеттинип турарын Серенмаа Суруңовна билип турар.

— Моон соңгаар кижи бүрүзү бир дески ажылдаар ужурлуг бис. Ол дээрге партияның салып турар улуг сорулгазы-дыр. Чамдык хойжулар бир дөмей байдалдыг тургаш, көргүзүү чөгенчиг болур. Бистиң Туралыг бригадазында Александр Иргит, Сукпак бригадазында Маннай Хертек оларның кайызы-даа бо чылын төрүүр чүс хойга онаашпыр тус-тузунда чүгле үжен хураган алган. Шак ол чижектиг харысалга чок малчыннарның боданыр үези келген. Чүге куду көргүзүглелиг болуп турарыл? Ооң чылдагаанын тодарадыр, байдалды экижидериниң хемчеглерин алыры чугула. Ооң башка бурунгаарлаары берге. Эде тургустунарын шаг-үе шыңгыызы-биле негей берген — деп, С. С. Дажы чугаалап турар.

Шалыпчы хойжу чүгле кызымак күш-ажылчы эвес, ол хөй уругларның иези. Сес оол, кысты өстүрүп кижизиткен. Оларның эң улуу Татьяна, ол ам хойжулап турар, ада-иезиниң ажыл-ижин салгаан. Школа доосканнары база-ла күш-ажылчы бүдүрүлгелерже ажылдап кирген. Бичиилери—школада.

ЧУРУКТА: Бай-Тайга районда «Кара-Хөл» совхозтуң хойжузу С. С. Дажы.

К. ХЕРТЕК.
Авторнуң фотозу.

АГРОКОНВЕЙЕРНИҢ АЖЫЛЫ

КИШИНЕВ. Молдавияда ажылдап келээн студентилерниң «Шөл — магазин» деп агроконвейери чурттакчы чонну ногаалар болгаш кат-чимистер-биле хандырарын экижидер. Чүге дизе, бо хүннерде Кишиневтуң магазиннеринде ногаалар болгаш кат-чимистер садар чымыштыг ажылды республикада СЭКП-ниң XXVII съездизин аттыг студентилер отрядының дайынчылары — Кишинев университединиң болгаш совет садыг техникумунуң студентилери, сургуулдары кылып турар. Сезоннуг ажыл үезинде магазиннерге немелде ажылчын күжү ынчаар тыптып келген.

Агроконвейер республиканың 14 районнарының садтарынга болгаш огородтарынга эгелээр, аңаа сургуул аныяктар күш-ажылчы үшкү семестрин эрттирип турар. Витаминниг продукцияларны чыыр, ылгаар, чүдүрер ажылдарны аныяк оолдар, кыстар боттары кылып турар. Ол продукцияларны сөөртүр чүък машиналарын Кишиневтуң автотранспорт бүдүрүлгелери база-ла студентилерге быжыглаан. Ол машиналарны колдуунда-ла политехниктиг институттуң машина башкарар эргелиг студентилери башкарып турар.

Виноградтың сөөлгү каттарын сыптардан дүжүрүп алгыже чедир студентилер шөлдерге ажылдаар. Студентилер отрядтары 150 муң тонна ажыг ногааларны, 10 муң тонна виноградты болгаш кат-чимистерни чыып садар социалистиг хүлээлгени алган.

СЭТА-ның корр.

СТАНОК ПАРЫГЫН ЧААРТЫР

Станок парыгының «салгалдарын солуур» талазы-биле Ленинград үлетпүрүнде чорудуп турар ажылдар бо беш чылда эң чаа дээн дериг-херекселдерни тургузарынга үш миллион дөрбелчин метр бүдүрүлге шөлүн хостап алыр арганы бээр.

Бо чорудуушкунну дүргедедиринге электротехника бүдүрүлге технологиязының Бүгү-эвилел институдунга боттандырган медотика улуг дузаны чедирер. Долу күш-биле ажылдаар эң сайзыраңгай дериг-херекселдерни ажыглаарын ук институт чаналдаан. Оларга хамааржыр чүүлдер болза, автоматчыткан модульдар саналга-программалыг башкарылга агрегаттары, автоматчыткан шугумнар боол турар. Ындыг чаа техниканың саны ийи катап өзер. Оон-биле кады эргижирээн хөй санныг станоктарны үндүр бижиир.

Амгы үеде ол чаа арганы ажыглаарының бүгү хемчеглерин ап турар. Ол ажылды болуунуң адырынга техниктиг дептилгени нептередир талазы-биле кол организациялар боттандыра берген. Мындыг янзылыг нарын ажылды боттандырарының улуг дуржулгазы Ленинградтың В. И. Ленин аттыг оптика-механика каттыжыышкынынга бар болганда бо ажылды чогуур хуусааларында боттандырарының магадылалы бар. (СЭТА).

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН—АМЫДЫРАЛГА

Бистиң интервьювус

Ростислав Докур-оолович КЕНДЕНБИЛЬ, Тыва АССР-ниң улустуң артизи, Тываның Композиторлар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

— Аныяк салгал белеткели кандыгыл?

— Сөөлгү чылдарда чурттуң дээди өөредилге черлеринче чаңгыс-даа кижи өөредип чорутпааныывыс аныяк салгал белеткелинге багай салдарлыг болган. Д. Хүреш-оолдуң соонда кымны-даа белеткевээн. Кызылдың уран чүүл училищезинде композиторлар белеткээр салбырны тургузары чугула. Бот-тывынгыр композиторлар шоолуг-ла дуза албайн, боттары ажылдап турган. Кадрлар белеткелиниң чугулазын өөренип көргеш, Композиторлар эвилелиниң баштар чери чамдык ажылдарны планнаан.

Бистиң композиторларывыс улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвү-биле харылзааны тудуп, бот-тывынгыр авторларга семинарны организастаан. Оларга арга-сүмени берген, дээре чогаалдарны комиссия хүлээп алган. Семинарларны доктаамал эрттирери көрдүнген. Бот-тывынгыр композиторлар-биле ажылды Б. Нуховка даасакан.

Бо өөредилге чылындан эгелеп республиканың уран чүүл школазында музыка чогаадып турар уругларны композитор В. Тока башкылап эгелээр. Салым-чаяанныг уругларны Казаньның күрүне консерваториязының чанында музыка школазынче өөредип чорудар. Ол ышкаш өске-даа бот-тывынгыр композиторларны семинарларже чорудуп, тускай эртем чедип алырыбиле өөредир айтырыгны баштаар чер кичээнгейге алыр. Композитор С. Бюрбээни, музыковед З. Кыргысты ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң кежигүнүнге киирер талазы-биле айтырыгны РСФСР-ниң Композиторлар эвилелиниң баштаар чериниң мурнунга тургузуп турар бис.

Профессионал белеткел-биле чергелештир аныяк кадрлар-биле кижизидилге ажылын күштелдирер сорулга туруп турар. Композитор кижиниң чон мурнунга харысалгазы, төлептиг мөзү-шынары, бодунуң чогаалдарынга негелделиг чүгүла дээрзин чагып, сургап, оларны кижизидер ужурлуг бис.

Юрий Шойдакович КЮНЗЕГЕШ, Тываның ном үндүрер чериниң кол редакторуу, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, шүлүкчү.

— Уруглар ному эвээш деп башкылар, садик кижизидикчилери, ада-иелер, библиотекарьлар хомудап турарлар. Бо айтырыгны канчаар чедимчелиг шиитпирлеп болурул?

— Садик назылыгларга болгаш эге класс өөреникчилеринге таарышкан өңнүг номнар парлаар ,офсет парлалга бистиң республикада чок, полиграфия баазазы база кошкак. Өске талазында ном үндүрер чериниң планы кызыы. Уругларга чогаалдар эвээш бижиттинип турар. Мурнунда бижип турган чогаалчылар Л. Чадамба, О. Сувакпит безин уругларны уткан.

Уруглар кижизидилгезинге, оларның чугаа-домаан сайзырадырынга ном улуг салдарлыг. Башкыларның, ада-иелерниң негеп турары шын. Чогаалчылар эвилели-биле кады ам база семинарны организастап эрттиргеш, уругларга литератураның шынарын экижидер хемчеглерни алыры чугула. Ном үндүрер чер өөредилге номнары-биле чергелештир 1—3 класстар өөреникчилеринге база оон өрү назылыгларга түс-тузунда ыяынды номчулга номнарын парлап үндүрер. К. Чооду биле К. Кууларның уругларга номнары удавас үнер.

Чаштарга бижээн шүлүктерниң дылы чиик, билдингир болур. Тыва чогаалчылар уругларның психологиязын, сонуургалын өөренип көөр, башкыларның санал-оналынга даяныр болза эки. Чурукчулар уруглар номун каастаарынга идепкей чок ажылдап турар. Оларның арга-сүмезин ном каасталгазын экижидеринге идиг бээр. Ол ышкаш бир демдеглезе чогуур чүүл— тыва дылче очулга болур. Амдыызында уругларга эвээш ном очулдуртунуп турар. Кедээниң чаштарынга, садиктерниң кижизидикчи башкыларынга тыва дылга номнар херегленттинип турар.

Бо чугула айтырыгны Ном үндүрер чер, Чурукчулар болгаш Чогаалчылар эвилелдери Чырыдыышкын, Культура министерстволары бир демниг шиитпирлээр ужурлуг. Чүгле уругларга литература эвес, ниитизи-биле тыва номнар немешпейн турар. Ном садыы, хереглекчилер ниитилели кедээ черлерже эвээш чорудуп турар. Ынчангаш библиотекарьларның ол-бо номну номчукчулар айтырарга чок дээр боор тур деп хомудап турары чөптүг. Школа реформазының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле бот-боттарывысче чуушпайн, шуптувус шугдуюп көөр ужурлуг бис.

Д. Х. ДОЙБУХАА, Тываның комсомол шаңналының лауреады, даш чонукчузу.

— Адалардан салгап келген даш чонарының уран чүүлүн аныяктар уламчылап турар. Оларның чогаадыкчы өзүлдезинге чүү идиг болуп турарыл?

— Уран чүүл ажылдакчызы кижи ниитилел хөгжүлдезинге үлүүн киирип чоруур. Ажылчы чоннуң эстетиктиг негелдезин хандырып, кижилерниң иштики сагыш-сеткилин байыдар, эде тургустунарынга дузалаар уран чүүлдең негелде кажангызындан артык өскен. Хоочун мастерлеривис чогаалдарны ончугур ыынамчалыг, көрүштүг кылдыр кылып чораан. Сөөлгү үеде ужур эдерткен кошкак ажылдар көвүдеп турар.

Бараан кылдыр будуруп үндүрер сорулга-биле бир авторнуун үжен-дөртен чедир дөмейлештир чазап турары көңгүс шынар чок. Чирик дугланн мындыг ажылдар ёзулуг мастер кижиниң төлептиг адынга багай салдар чедирип турар. Ол ышкаш хевирни дүжүрүп турар кижи авторнуң бодалдарын хажыдып болур. Бир-ле чагыг-биле далаш ажылдаары эки оруже эккелбес. Даш чазаарынга сонуургалдыглар хөй. Чогум бөлгүмнер, школалар бар-даа болза, олардан үнүп турарларда салым-чаяанныглар эвээш. Талантылыг кижилерни чон арасындан дилеп тып, оларны деткиир болза эки.

Даш чонукчуларының ажылын кошкак пропагандалап турар. Кылдынган ажылды түннеп көргүзер витрина чок. Реклама, чарлал чедингир эвес. Сураглыг мастерлеривис дугайында номнар, альбомнар, чогаалдар эвээш. Чогаалчылар, композиторлар бистиң-биле сырый харылзаалыг ажылдаар болза, хөй ажыктыг чүүлдерни кылып болур. Дилээшкиннер, шынар, бот-негелде — бо бүгү бистиң ажылывыстың кол көргүзүглери болур.

ҮЕНИҢ КЫЙГЫЗЫ БОЛГАШ ЧОГААЛ СЕТКҮҮЛҮ

Номчукчуларның эң-не сонуургаар номнарының аразындан ыравас «Улуг-Хем» сеткүүлдүң (альманахтың) алдан үшкү дугаары ном садыгларында кирген. Бо ном литератураже сонуургалдыг кижиге бодунга тааржыр чогаалдарны тып номчуур арганы бериип турар.

Номер Хертек биле Арапчорнуң очерктери-биле ажыттынар. Олар бөгүнгү мурнакчы кижилериниң — «Тыва дагдүгү» комбинаттың арыгла фабриказының башкарыкчызы Чайкина Өлзейниң база «Чаа орук» совхозтуң директору Доржу-Белек Чопуйнуң ажыл-херектери болгаш кижи нүүрү-биле таныштырар. Бо ийи очерк дөпшилгениң мурнуку одуруунуң төлээлекчилериниң овур-хевирлерин чогаалга алдаржыдып тургузар талазы-биле тыва литератураның бижыккан чаңчылын уламчылаан. Уран публицистиканың ужур-дузазы катап онза күштелип келген бистиң чаартылгалыг үевисте литератураның суртаалчы, кижизидикчи күжүн шалыпкын мөөңнээр жанрга бижээн чогаалдар ынчангаш үнелиг.

Ооң-биле кады очерктиң уран хевирин чаартыр, чаа ажыдыышкыннар-биле байыдарының эргежок чугулазы билдинип турар. Үстүнде очерктерни колдуунда солун стилибиле бижээн. Ынчаарга оларга ажыглааны материалдар болза маадырларның овур-хевирлерин уран талазы-биле улам күштелдирип, угаан-сагышка улам дээштиг кылдыр чуруур аргаларны авторларга берген турган. Уран очерк дээрге фактыларны анаа-ла системчидип чырыдары-биле кызыгаарланмас, чогаалчының фантазиязын, сагыжының ажылын, чүрээниң изиг согуун негээр дээрзин уттуп болбас.

Альманахтың проза кезээ ийи чечен чугаа биле бир бичии тоожудан тургустунган. Бир-тээ проза тыва литератураның кол сөзү болу берген чүве төлээде, бо кезек Чогаалчылар эвилелиниң сеткүүлүнге кол черни ээлээр ужурлуг дээрзи билдингир. Ынчалза-даа прозаны бо удаада «Улуг-Хемниң» арнын тодарадыр кол демдек дээр хире эвес. Үш проза чогаалының кайызы-даа литератураға бөгүнгү негелдеге четче харыылап шыдавас.

К. Кудажы «Чүрек» деп «тоожулалынга» (бо та чүү деп чаа жаир чүве?!) дайын үезин чураан. Төөгүлүг үениң мурнунда ажыттынмаан чаа талазындан көргүзер деп чогаадыкчы сорулгалга удурланыышкын турбазы шын. Тоожунуң маадырлары хамааты эргезин казыткан ламаның кадайы (Чүрек-Кадай) биле оглунуң (Кечил, сөөлүнде Төкпер-оол) овур-хевирлери амыдыралдан келгени база маргыш чок. Аңгы демиселиниң чалбыыжынга шонуткан ол ийи нешки улусчу тургузугнуң чөптүг чоруунуң тайлымы-биле чоннуң чоон оруунче кирип, бүгү улустуң патриотчу шимчээшкининиң идепкейлиг киржикчилери апаары-даа кижи дадагалзаар хире эвес. Шынныг оруке кадай хомудалының удурланыышкының ажып эрткеш, а оглу саат чокка киргени-даа шынныг.

Ынчаарга бо чогаалдың тургап турар чүвези чүдел? Ол болза нарын социал-психологтуг сюжетти дашты-биле ажытканы, ооң хараазында төөгүлүг амыдыралдың шынын четче эвес азы чартыы-биле көргүскени-дир. Иешкилерниң сагыш-сеткилин, ооң нарын хөгжүлдезин барык анализтевээн. Ада-иези, акызы-биле бир демей социал кыстырыгга чораан Кечил канчап дайынның бирги хүнүнден эгелээш изиг патриотчу кижи апарганыл, канчап ол «бир дугаарында сумунуң аныяктарын шериг херээнге кыйгырганыл» база канчап түс черниң ополчен шеринде кол кижи болу бергенил?

Бо бүгүнү, маадырларның сеткил-сагыжын коптарып турган, тодаратпаанындан амыдыралдың шыны ыракта чедир дамчыттынмаан. Ол чорук Кечилди (Төкпер-оолду) шынгы бодал чок, анаа-ла хөөремик, тенек оол кылдыр көргүскениинден болгаш Чүрек-Кадайның аажы-чаңының өскерилгезиниң психологтуг бадыткалын кылбаанындан дам күштелген.

Э. Доңгактың темазы бистиң үевиске хамааржыр. Ооң чечен чугаазының ады бир маадыр-биле атташ — «Көвей-Аттыг». Ону бодаарга ук чогаал ол маадырның дугайында болгу дег. Шынында кайын ындыг боор ийик —чугаа колдуунда өске маадырларга хамаарыштыр чоруп турар. Көвей-Аттыгның киржилгези барык чок. Ол-даа канчаар: чогаалдың ады частынган-даа туруп болгай-ла. Чок, чүвениң ужуру чаңгыс-ла атта эвес, а чечен чугааның ниитизи-биле будулгаазынныында, чуруушкунуң тодаргай объективизиниң билдинмезинде. Чөрүлдээниң ужуру база аайы тывылбас. Чогум чүнүң дугайында чогаалыл бо деп айтырыг салгаш, харыы тыппас бис. «Эрги хонаштар» деп шыырак романы болгаш дээре чечен чугааларыбиле чогаалчы атты төлептиг чаалап алган автор бо хире кошкак чогаал-биле номчукчулар мурнунга бараалгаар деп диттиигипкени элдептиг.

«Көвей-Аттыгга» бодаарга, Кара-оол Маспык-оолдуң «Алдагдал» деп чечен чугаазы номчуттунгур, тодаргай утка-бодалдыг. Ол — литератураже дүрген кирип келген авторнуң «холунуң үжүүнүң» колдуунда доктааганын, уран мергежилдиин, чогаалчы хуузу-биле эскерикчелин тода сөглеп турар. Ындыг болзажок, бо чечен чугааны үениң шудургу базымының ритминче кирген чогаал деп бадыткап шыдавас бис.

Ында төрел харылзаалар дугайында уран түңнээшкин литературада чаа болгаш хире чергези-биле өөредиглиг-даа болза, «Алдагдал» амгы шагның уран чүүлүнге «социал чагыының» хажыызында туруп турар. Дүргедээшкинниң, эде тургустунуушкунуң кидин түлүк эгелээни амгы үе чогаалчыларны чаа болгаш эрги чүүлдерниң аразында демиселдиң дыңзааныны илереткен, чидиг чөрүлдээлерлиг болгаш бижыг тура-соруктуг, чаартыкчы идепкейлиг маадырларлыг чогаалдарны тургузарынче кыйгырып турар. Ынчаарга үениң кыйгызынга харыылап шыдаар чогаалдарны бижиир шыдамырлар «Алдагдалдың» авторунда бар —талант, мергежил, амыдыралчы дуржулга. Чүгле үүрмек темадан уштунуп, амгы литератураның улуг оруунче шиглей базым кылыры арткан.

«Улуг-Хемниң» ээлчеглиг үндүрүлгезинде улуг черни чаңчыл ёзугаар поэзияга онаашытырган. Ында он беш шүлүкчүнүң чаа чогаалдары кирген. Олар — барык шуптузу улуг, биче шүлүктер. Өске поэтиктиг жанрлар чок. Ынчалза-даа шүлүктер тема, хевир, стиль аайы-биле хөй янзы болган.

М. Кенин-Лопсанның «Демир кымчы», Ю. Кюнзегештиң «Тыва черде тыным тудуш», К. Черлиг-оолдуң «Частыышкын», Н. Кууларның «Ажылыштың тураскаалы», Б. Доюндуптуң «Чылгычылар», М. Болаттың «Халың суурум», М. Оссур-оолдуң «Талыгырже көрүп ор мен» деп шүлүктери амыдыралчы лириктиг утказы-биле чараш, уранчыдып күүсеткени-биле ылгалып турар. Оларны тыва поэзияның шуут бо амгы өйде мурнуку одуруунуң чогаалдары деп санаар херек.

Адааныывыс шүлүктерден ниитизи-биле колдуунда тудавас, ынчалза-даа бир-ле черинде эскиттиг, аскактыг шүлүктер база бар. Ол чүл дээрге чамдык шүлүкчүлер чогаалдарының дыл-домаан эчиинге чедир таарыштырып кылыр дугайында сагыш човавайн, оларның «бичии» частырыглар-биле үнезин кудуладып турар.

Шүлүк чогаалының бир онзагай чүвези — аңаа сөс, одуруг, демдек бүрүзүнүң ролю улуг, оларны ыяк бодап кылган турар ужурлуг дээрзин шүлүкчүлер эпти-ле уткан боор-дур. Оларның мурнунда чаңгыс хевтен, шаблондан уштунарының айтырыы чидиибиле тургустунган. Таанмаланган, стеоротип болган деңнелгелер, метафоралар ниитизинде эки шүлүктерниң безин сузун базып турар: «Шугулдаан дег халып келген», «Хевең дег ак хар» (А. Майнак), «Шугул шуурган» (К. Сарыг-оол), «Дугаланган челээш» (М. Оссур-оол). Мындыг овур-хевирлер шүлүктерден шүлүктерже көжүп чорза-чорза, эге бажында чаа, чараш өңнерин чидирип, шаарланып калган.

Катаптаашкынның база бир нарын хевири альманахты бо удаада база оюп эртпээн. Ол—сөстерде эвес, а шүлүкту бижииринин ниити аянында. Тодарадып көрээлиңер.

Аас-кежик, келир үе
дарганнаар
Ажыл-ишке чонун дөзээн
чүткүлдүг,
Ада-чуртун чечектелдир
хөгжүткен
Оолдар, кыстар омак ыры
диңмиттиг.
Солаңгылаан, чырык хүннүг
Совет Тыва чалыылары,
Коммунистер чалыткалы —
Комсомолчу салгакчы бис.

Шак мындыг бир хепке куттурган формалыг ырлар беженги чылдардан бээр эндере чогааттынган. Хоочун шүлүкчү Ю. Кюнзегеш бо таварылгада ырның чаа хевирин тып, ажыглаар дээш, чогаадыкчы дилээшкин чорутпайн, чаңчыкканы эрги орук-биле шимченгир белен арганы тып алган.

Черле ынчаш «Улуг-Хемниң» алдан үшкү дептеринге дуржулгалыг чогаалчылар өскелерге үлегерлиг, чаа ис үндүрүкчүлери болур байтыгай, чогаалчы ат-сывы амдыызында алгываан авторлардан дора бижип турары дүвүреңчиг. Мындыг чорукту чогаал ажылынга негелдениң барып-барып амгы хайныышкынныг өйде суларааны-биле тайылбырлап болур.

Бо дугайты үстүнде шүгүмчүлээнивис проза чогаалдарынче айыткаш, М. Доржунуң «Ава сүдү» деп шүлүглелин чижеглээйн. Чүректиң чылыы сиңген, эргим, эргелиг строфаларында колдаан. Ынчалза-даа ук чогаалдың тургузуун четче таарыштырбаан. Ол чорук поэтиктиг бодалдың сайзыраарынга шаптыктавышаан, алызында эки чогаалдың ужурутказын номчукчудан дуй көжегелеп турар.

База бир барымдаа. Дуржулгалыг юморист В. Монгуш улуг-биче шупту чеди шүлүк парлаткан. Сан талазы-биле бирги черде. Ында буруу чок, бир эвес чогаалдарның саны оларның шынары-биле дензилевчип турган болза аан. Ынчаарга авторнуң мурнуку чогаалдары дег, шак ынчаар чечен шоодуп, кочулап бижээн шүлүк тывылбазы. Оларның сатиралыг дузу чедир каглынмаан, шуптузун уран эндээртиг, мерген арга-биле эвес, а хөме сөглеп бижигилээн. Оон туржук «Чарлып алгаш...» деп шүлүктүң утказы шын эвес: арагадан адырлып, бот-хуузунда эки чүве кылган кижиниң деткиириниң улуу кочулап турар.

Уругларга адрестээн «Сылдысчыгаш» бо «Улуг-Хемде» эң-не шыырак бөлүк болганы өөрүнчүг. Ол беш-ле бичии чогаалдардан тургустунган. Оларның шуптузун — М. Эргептиң ийи чугаазын, К. Ондарның «Чарыш аъды» деп шүлүүн, О. Дарыманың шүлүктээн тоолун бичии чаштарга бүүнныг белектер дизе, хөөредиг болбас боор.

Ол ышкаш альманахта «Улустарның найыралы —литератураларның найыралы» деп бөлүктүң ажыттынганынга номчукчулар өөрүп турар. Олар акы-дунма совет улустарның чогаалдары-биле удаа-дараа таныжар арганы алган. Баштайгы удаада казах чогаалчылар «Улуг-Хемниң» хүндүлүг аалчылары болганнар.

Чаа бөлүктүң номчукчулар мурнунга чединишкини шиилигеден болгаш очулгадан улуг хамаарылгалыы билдингир. Бо айтырыгларже редколлегия моон соңгаар онза сагыш салыры күзенчиг. Амдыызында чогаалдар таарымчалыг шилиттинген болгаш очулгалар колдуунда чогуур негелдеге харыылап турар. Чижээ, Б. Серикбаевтиң «Адак сөөлгү арткан кижи», «Өртең чүглүг көге-буга» деп шүлүктери эки очулдуртунган.

Тыва чогаал критиказы бо таварылгада бодунуң хожудаашкынын база катап бадыткаан. Номерде чаңгыс-даа критикалыг чүүл кирбээн. Ол чорукка бир дугаарында критиктер буруулуг болбайн аан. Ынчалза-даа сеткүүлдүң критика кезээн өрү тыртар талазы-биле редколлегияның организакчы ажылын эде тургузары база артык эвес.

Эргилделиг үениң кыйгызынга уткуштур литератураның социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедээшкини-биле, эде тургустунуушкун-биле харылзаазын күштелдирерин «Улуг-Хем» бодунуң киржилгезин улам дыңзытпышаан, чогаадыкчы авторларга негелдени, деткимчени улам көдүрер — деп, сеткүүлдүң сөөлгү дугаарының критикалыг сайгарылгазындан чайгаар үнүп келир түңнел мындыг-дыр.

А. КАЛЗАН,
критик.

Иван Чамзоевич САЛЧАК, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу.

— Чурулга уран чүүлүнүң аңгы-аңгы жанрларының сайзыралы кандыгыл?

— Уран чүүл ажылдакчызының хүлээлгези кижиниң хөөнүн хевирлээри, ооң ажылкижиге салдар чедирери болур. Бо хүнүнү негелдезиниң деңнели-биле амыдыралдың социал, мөзү-шынар болгаш философчу айтырыгларын хаыы сайгарып, кижизидилге ажылынга дээштиг салдар чедирер үлуг бисте онаажып турар. Тыва чурулга уран чүүлү боду тускай арынныг апарган. Билдингир, кижи боорга эки, ынчалза-даа бот-оожургал, негелде чок чорук чурукчунуң хамааты дадыгыышкынынга багай салдар чедирип турар.

Чамдык эки ажылдар бар-даа болза, делгелгелерге күш-ажылдың кижилерниң портреттери эвээш болуп турар. Портрет жанрының сайзыравайн турар чылдагааны чурукчуларның четпес ажылдап турарында. Командировка үезинде чүгле маадырның хевир-дүрзүзүн дужуруп ап, ооң иштики сагыш-сеткилин чедир дамчыдып шыдавайн турар бис. В. Дёмин, В. Тас-оол, С. Ланзы, Г. Торлук оларның деңнелинге чедир ажылдаары бистен негеттинип турар.

Дыка хөй чылдар иштинде сюжет-темалыг чуруктар хөгжүлде албайн келген. Эрткен, амгы, келир үени хандыр өөренип, төөгүнүң арынныарын чуруп көргүзери — бистиң хүлээлгевис. Сөөлгү чылдарда чурукчулар Т. Левертовская, В. Ховалыг, О. Ондар-оол, Г. Суздальцев, Ю. Курский, И. Туренко, М. Даржай болгаш өскелер-даа темалыг чуруктарны чураан. Аныяк чурукчулар Т. Огнев, Д. Саая оларның станковой чуруктары солун. Бо жанрның маадырлыг-патриоттуг темазы кызыы болуп артпышаан. Тайбың темазы кол черни ээлээр ужурлуг. Ниитизи-биле алырга, даш чонукчуларындан аңгы чурукчулар болгаш графиктер четпес ажылдап турар бис.

Шүгүмчүлелдиг жанрлар сатира, плакат бисте шуут сайзыравайн турар. Ном графиказы, ус-шевер болгаш улусчу чогаадылга, театр чурулгазы, монументалдыг чурук эвээш болуп турар. Чурукчулар хоорай, суурлар дериилгезинге идепкей чок киржип турарлар. Жанрларның сайзыралынга, аныяктарның мергежиринге уран чүүл критиказы идиг бээр хүлээлгелиг. Бот-боттарывыска негелде кудулааныңдан чамдык чурукчуларның холу салдынган ажылдап турар М. Чооду, А. Серин, В. Хертек, С. Тарханов өспейн турар.

СОРУК КИИРИКЧИ КҮШ

Ырыга ынакшыл кайы-даа шагда мөңге. Төрээн черин, челер, маңнаар аъдын алгаан улустуң ырлары эртем-билиг, эрге-шөлээзи чок чораан араттарның чарылбас эжи болуп келген. Симфония деп сөстү дыңнавайн чораан чонунуң музыка культуразы амгы үеде хөгжүлдени алган.

1966 чылда партия, совет органнарның деткимчези-биле тыва симфониктиг оркестрни тургускан. Чурттуң янзы-бүрү хоорайларындан специалистерни чалап, хөгжүмчүлерни белеткээн. Оркестр ам чээрби чыл чыгыы чонга аян тудуп турар. Чонну болгаш аныяк өскенни симфониктиг музыканың кайгамчык чараш, эстетиктиг дээштиг аялгаларынга кижизидер, угаан-бодалды улам байлакшыдар херекке ооң киирип келген үлүү эвээш эвес. Ылангыя тыва композиторларның ырларын пропагандалаарынга, оларның чогаадыкчы ажылын сайзырадырынга ол идиг берип келген. Бо жанрга чогаалдарны композиторлар бижип эгелээн.

Өске талазында оркестрни быжыглаарынга ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Б. Чыргал-оолдуң ачы-дузазы демдеглээри артык эвес. Оон «Челер-Ой!» деп увертюразы келир үеге, чаа, чаагай амыдыралга бүзүрел-биле долдунган. Алексей Боктаевичиниң «Алдан-Маадырлар», «Өөрүшкү» деп поэмаларын, Р. Д. Кенденбильдиң увертюраларын, сюиталарын, Д. Хүреш-оолдуң, Б. Нуховтуң бистиң үежилеривистиң овур-хевирлерин тургускан музыка чогаалдарын оркестр күүседип турар. В. Тока, А. Танов, С. Бюрбээ олар оркестр-биле чогаадыкчы харылзаалыг ажылдап турарлар. Чогаадыкчы коллективтиң составы четчеленип, ооң профессионал деңнели өзүп орар. Оон-биле чергелештир композиторларның чогаадылгазы сайзырап турар.

Ырыны улусчу хөгжүм херекселдери-биле, баян болгаш фортепиано-биле үдеп турган болза, ам үжен ажыг кижи киржикчилиг оркестр күүседип турары хөгжүлдениң базымнарын херечилеп турар. Чамдыкта ыры коллективтери-биле каттышкан номерлерни үдеп турар.

Тываның симфониктиг оркестри чоокка чедир-ле Чөөн Сибирьде безин чаңгыс оркестр болуп турган. Сөөлгү үеде коллектив орус болгаш даштыкы классиктерниң, акы-дунма республикаларның композиторларының чогаалдарын ойнап турар апарган. Радио болгаш телевидениеге дамчыдып турар концерттерде Бахтың, Вивальдиниң, Глинканың, Чайковскийниң, Шостаковичиниң, Мусоргскийниң, Хачатурянның, Скрябинниң, Свиридовтуң, Щедринниң дээш өске-даа делегейге ат-сураглыг композиторларның чогаалдары кирип турар.

Чамдык кижилер музыка дыңнаары чалгааранчыг дээр боладдыг. Ылангыя симфониктиг хөгжүм бүгү-ле аялгаларының хааны деп чугаалаза частырыг болбас. Ындыг делгем, хөй уннуг хөгжүмге ойнаан классиктиг чогаалдар кижилерниң угаан-бодалын, иштики культуразын улам байыдар, сагыш-сеткилди арыг кылдыр кижизидер, күш-ажылчы тиилелгелерже кыйгырар. Манаа бир чагаадан үзүндүнү киирейн. Нарын школазының башкылары мынчаар бижээн: «Симфониктиг оркестрниң күүселдези-биле дыка хөй чогаалдарны дыңнаанывыска өөрүп тур бис. Делегейниң сураглыг хөгжүмчүлериниң, тыва композиторлар А. Чыргал-оол биле Р. Кенденбиль оларның чогаалдары сагыш-сеткилге кыйгы болуп артар-дыр. Кижиниң угаан-бодал кижизидилгезинге, арыг, чараш болурунга симфониктиг чогаалдар улуг салдарлыг болур-дур. «Спящая красавица», «Лебединое озеро» деп чогаалдарны, моол, алтай, бурят композиторларның аялгаларын дыңнаксаардыр бис».

Дыңнакчыларның ындыг чөптүг саналдарын оркестрниң удуртулгазы өөренип көрүп турар. Симфониктиг оркестр ылангыя аныяктарның эстетиктиг кижизидилгезинге улуг салдарлыг болуп келген. Районнарже үнүүшкүнүү организастап, күш-ажылчы коллективтер-биле харылзааны быжыглап турар. «Сукпак» совхозтуң ишчилери-биле чогаадыкчы ужуражыышкын солун эрткен. Хөгжүмчүлер Хакасияга база аалдап чораан. Совет Тываның база Тиилелгениң 40 чыл байырлалдарынга тураскааткан программаны кызылчыларга бараалгаткан.

Симфониктиг оркестр уран чүүл училищези-биле, республиканың уран чүүл школазы-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар. Чогаадыкчы сайгарылгазы кылып, отчёт концерттерни көргүзүп турар.

Чоокта чаа оркестр Сарыг-Сепке эрткен литература болгаш уран чүүлдүң ужуражылгаларынга база киришкен. Оркестрниң үндезилекчилериниң бирээзи, дирижёр В. С. Тока чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар.

Оркестрде ойнап турарларның аразындан мергежилинге бердинген, салым-чаяанныг кижилер хөй. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ю. Макаров, В. Соколов, Н. Баженов, Б. Лернер, В. Голубцов, В. Шананин, В. Кенденбиль, Г. Григорьев, А. Сагаачы, В. Монгуш, солистер Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи В. Норбу, З. Идам-Сүрюн олар чоннуң хүндүткелин чаалап алган. Ыраажыларның күүселдезин экижидер сорулга-биле конкурсту бо хүннерде чарлаан.

Делегейниң тайбың чыынынга тураскаадып, композитор Б. Нухов В. Серен-оолдуң «Черни камгалаалынар», М. Рамазанованың «Саазын дуруялар дугайында баллада» деп чогаалдарынга аялганы бижээн. А. Чыргал-оолдуң эки турачыларга тураскааткан увертюразын, тыва рапсодиязын, Р. Кенденбильдиң байырлыг увертюразын, В. Токаның хылдыг хөгжүм бөлүүнге, фортепианога бижээн аялгаларын болгаш өске-даа музыка чогаалдарын көрүкчүлерге сонуургадыр. Москвада чурттап турар бистиң чаңгыс чер чурттуувус А. Курченко «Кызылдың сюитазын», «Араттың сөзү» деп номга үндезилээн чогаалды, «Чаңгыс өг-бүледе» деп поэманы чогааткан.

Оркестрниң составы ам-даа чедишпес. Ол ышкаш бир четпес чүүл Кызылдың-даа, районнарның-даа күш-ажылчы коллективтеринге четпейн турарывыс болур. Телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле күрүне комитеди бо айтырыгларны дарый шиитпирлээр дээш хемчеглерни алыр.

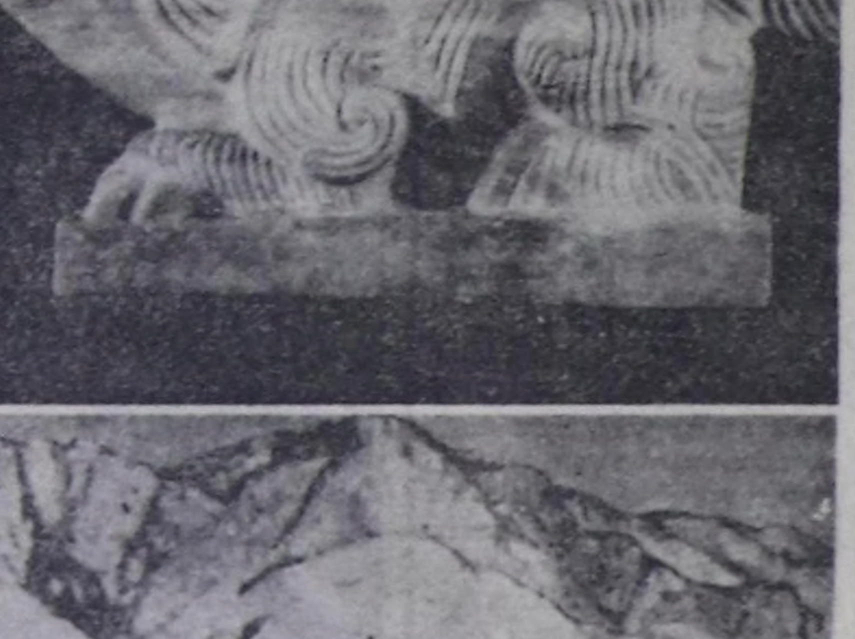
Н. ТЫРТЫК-КАРА,
Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы.

ЧОГААДЫКЧЫ САЛГАЛЧЕ КИЧЭЭНГЕЙ

«Дамырак» чечен чогаал каттыжыышкыны тургустунгандан бээр он ажыг чыл болган. «Демир-үжүк талазы-биле акылары» С. Сүрүң-оол, Ю. Кюнзегеш, О. Сувакпит оларның чаа бижип эгелеп чоруурларга салдары улуг болган. Бирги каттыжыышкынның кежигүннериниң аразындан иде-гелди берип турар аныяк чогаалчылар үнген. «Тувинская правда» солунуң редакциязының чанында С. Козлованың удурткан каттыжыышкын эвээш эвес талантылыг кижилерни тыпкан. К. Кудажының удурткан «Чалым-Хаяның» кежигүннериниң шиилерин театрга тургускан. Таңды, Бии-Хем, Эрзин районнардан аңгыда шупту черлерде чечен чогаал каттыжыышкыннары ажылдап турар.

Чогаадыкчы салгал белеткелинче кичээнгейни чогаалчылар эвилели салып турар. Горький аттыг литература институдунда он хире кижи өөренип турар. Бо чылын ону Чечен Ирбижей биле Елена Бады-Мөңге доозуп келген.

Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады Раиса Аракчаанның кескү чогаалдары-биле Москваның, чурттуң өске-даа улуг хоорайларының, даштыкы чамдык чурттарның чону таныш. Салым-чаяанныг мастер бодунуң мергежилинге эвээш эвес аныяктарны кижизиткен. Е. Байынды, А. Кагай-оол дуржулгалыг башкының школазын эрткен. Даш чонукчузу чыл санында-ла беш хире ажылдарны кылып доозуп турар. Чогаадыкчы өзүлдениң чарылбас эжи харысалга болгаш кызымак иш деп, ол аныяктарга чагып чоруур.

ЧУРУКТА: Р. Аракчааның «Арзылаң» деп чогаалы.
В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Г. Суздальцевтиң «Тес хемде» деп чуруу.

ТУТКУЖАҢ-ООЛ

Аныяа-даа, кырганы-даа хамаан эвес,
Адын черле Туткужаң-оол дээри-ле шын:
Ажылындан бажыңынче чанарда-ла,
Анаа келбес, бир-ле чүве экзээр боорга,
Ынак оглун ада-ие, төрелдери
Ынчаар «чаптап», шолалап-даа алган иргин.

Чайыктыгда, чыварлыгда, изиг, соокта
Чаңын черле Туткужаң-оол кеңгүс салбас:
Кымыл бо деп айтырыгдан чалданмас-даа,
Кыйыы-биле эртекнерден эгенмес-даа.
Туткужаң эр хойлавыткан ээриилин, таакпызын
Дузак демир, кадаг, чугай... чүү-даа болза,
Туралавааан, хереглевээн чүвезин-даа,
Дужа–келбе дажып, сөөртүп эккеп турар.

Шала кежээ бажыңындан кадайы кээр,
Шак-ла ындыг, ашаа олчаан, Туткужаңмаа!
Көрүп-ле каан чүвезинден салдыкпайн баар,
Көдүрүп-даа, сөөртүп-даа дажыглап кээр.

Ачазының, авазының соон салгаан
Аажок ынак чассыгбайы —Туткужаңмай
Садиктен ойнаар-кысты, машинаны
Чажырыпкаш, бажыңынга мактаттырар.

— Канчап бардың, дедир эгит!—дээн кижээ
Кайгап-харап, Туткужаң-оол удурланыр:
— Азырганчыг чүведен кым ядараарыл?
Ада-чурт бай, мыя оон ол когаравас.

Арын-нүүрүн шак-ла ынчаар камгалаксаар.
Алыр-чиирден өске чүве билбестерниң
Чыып келген «олча-ажыын» түңнээр болза,
Чычаан, орду, демир-орук тудуп болур.
Тенчүзү чок сургаалданы, угаадыгны
Төтчеглекчи Туткужаңга чарыгдааш чоор:
Алган чүүлүн дөрт-беш дакпыр төлеттиргеш,
Арын-нүүрүң аңаа удур тургузар-ла!

Ш. КОЧАТА, очулдурган.

УЛУГ-ХЕМИМ

Улуг-Хемим сеңээ ынаам кызыгаар чок,
Сенден чарлып, ырак чурттаар хөңнүм-даа чок.
Унуң дургаар эртен, кежээ ургүлчү-ле,
Сени кайгап, өрү-куду баскылаар мен.

Аяс, кааңда чылар-чылбас болу берген,
Арыың аажок сайы-дажың кылаңнажыр.
Арным сеңээ көрүнчүкте көрдүнген дег,
Артында-ла хүлүмзүргей көстүп келир.

Бүргег, хаттыг соок хүнде ындыг эвес,
Бүткүр бодуң шырым булут тырта берген,
Дүмбей дээрниң кударалы холушкан дег,
Дүргектелдир, ээрлип, хайнып чыткылаар сен.

Чамдык өйде күчү-күжүң көөргеткензиг,
Эриктерин буза-чаза үстүргүлеп,
Ээрлип, хайнып чыткылаар сен.
Чаңгыс хонук сени көрбейн барганымда,
Чалгыгларың даажы безин кулаамга кээр.

Лидия ИРГИТ.

УГБАМ «ӨНЧҮЗҮ»

Кандыг чүү-даа болза хан төрел угбазы-биле кара чаңгыс честезинин дугайында ындыгмындыг чугаа үндүрерин кижи болган-на кайын диттир. Ынчалза-даа амыдырал дайы-биле оон чымыштыг шылгалдаларын эртип чоруур кижи болгаш, сагыш-сеткилимни өйүп кээр чамдык таварылгалар дугайын силерге таныштырып көрейн.

Бистиң чайлагже кеже бээривисти четтикпейн турарының дугайын болгаш каш малының кандыг янзылыг апарганын биликсээн угбам, честемниң чагаазын мындаала алгаш, «шөлээнер алгашла, дүрген чедип келинер» деп, харыы чагаавыска бижээн бис.

Ийе, харын. Угбам, честем сугнуң каш малывыс дижири — ийи бызаалыг инек, бир дөнен шары, он шаа өшкү, хой оъп кезип, амыр-менди чоруур чүве. Бир дөнен шары, бир ирттиг эрткен күзүн «чиш» кылдыр апарган улус. Хоорай черге чурттаан, тудум, саржаг, эътке негелдези улам улгаткан.

Угбам, честем кайысылалга чурттаксааш, боттары көже берген улус. Алыс кокшулдуг болгаш, үш өрээл ыяш бажың садып алганнар. А ооң чанында «чайгы кухня» дээр казанаа база бар. Бот-борзуи кижиге болза, ёзулуг бажынчыгаш чүве ийин.

Угбам, честем сугнуң улуг уруу Хеймер-кыс шагда-ла тускай өг-бүлелиг, ажы-төлдүг, оларга-даа хамаарышпас апарган. А ооң биче оглу оону дооскаш, шериг барган, келир чазын халажып кээр. Ынчап кээрге топтуң төвүнде ийи ирей, кадай чурттап чоруур, мындыг ийин.

Хоорай чурттакчылары апарган угбам, честемниң амыдыралында өскерилгелерни моон мурнунда орта-ла эскербейн чораан боор тур мен. А бо удаада дораан-на эскерип кагдым. Ажы-биле чугаалаарга, оларның аажы-чанында, кеткен идик-хевинде, аас-сөзүнде өскерилгелер мени сонуургадыпты.

Угбамның дурт-сыны чазап чоруур алгыг платьезин даштыкы джинси чүвүр, часкы кежи ышкаш херектээш солупкан. Чонаада метпегер, семис угбамны көөрүмге, чүвүр-даа херектээш-даа тар ышкаш болду. Ол чүве чугаалаан саныңда-ла, «ой, мама», «ой, папа» дээр апарган дивес силер бе.

Бистиң тоску классчы уруу-вусче угбам көргеш:

— Ой, папазы, Орлан-кыстың өскенин көрем, прямо невеста болган — дээш,шаажан, аякта сүттүг шайын оваарымчалыг тутпушаан, честемче караан басты.

— Оо, ажы-төлдүң өзүүлелин чүү дээр боор, время такое, мамазы — дээш, честем менче көрдү. Сактырымга честемче сунган шайлыг аякта оон «время такое» дээн сөстери кыңгыразы дагжай берди ышкаш... Үе, үе-ле болгай. ооң-биле кижи маргыжар эвес.

Кадайым аар-саар чүүлдер ужун суур кирген кижи. Ынчангаш угбам, честем-биле чааскаан хөөрежир ужурга таварышканым бо.

— Орук-суур, эки келдинер бе?— дээримге, угбам честемни мурнапты:

— Бо честен ашакты билбес эвес сен, суурга хонуп алыылы— деп, чадап кагдым. Сергин тайгага дүрген-не чедер дээш, Сергей-оолга октатты-рыпканывыс бо-дур — дейдыр.

— Бодуң харын хой, өшкү дүгүн дарый саарып албас болза талаар, папазы —дээш шургуттуң чоп—дээш, честем эккелген хап-савазында барды.

— Бодун-бодун деп чүнү? Белеткел конторазында таныырым уруг шөлээже үнмээнде дүктерни чүгээр өртекке саарып алырын кызыттым—дээш, угбам думчуунуг бажында байыргын дерлерин алыжы-биле чода тутту оң.

— Ийе. Силерниң хой, өшкүлериңерни кыргып каан бис— дээш, даштын майгын иштинде шоодайда дүктерни сакты хонуп келдим.

— Хөөкүйлерни көрбесе. Ажыл-ишке чаваттынган, кежээ улус болгаш-ла, шыдашкан-дыр болар. Боттарының хой, өшкүзү, совхозтуң ийи-үш чүс хою чок эвес—деп, честем бисти мактап кагды.

— Ынчаарга, папазы, оруктан машинадан дозуп көрем, дүктүг дүрген саарып албааже, ол уруум шелээ үне бээр магатчок, ооң-биле өң-тала кижи мен. Үеңи ажыглаар херек. Оон башка аар-саарлаан каш акшавыс чүге чедер дээр сен— дээш үне халыды.

Майгын иштинден ийи шоодай дүкту үндүр сөөртүп бээримге, угбам бир шоодайның аксын чешкеш, алгыра-дыр:

— Хаа-хаа, магалыын! Мынча дүк-биле чеже аржыыл, ук аргывас мен! Ангор дүгүн олчаан алгаш, чанарла! Алдын өртектиг дүк-тур моң. Та, чеже акшага хуулдуруп аар мен—дээш, дүктү аядара-дүндере түдуп, кандыгбир кижи хуннап алгаш баар чүве дег, хөрээнге чышпыр туткулады-даа.

Ынчап турувуста, бир чиик машина залче углай кел чор. Челип келзе-ле, мээн өөм иштин эккелген болду.

Угбам чолаачыдан адырылбайн, чайнып тургаш, бир шоодай дүгү-биле честемни алгаш, машинада олуруп.

Чүвениң үжурун орта билбээн кадайым айтыра-дыр.

— Угбаң сугну оода шайлаттың бе?

— Олар шайны чоорул. Дүк көрүп кааш, дээрге астына бер частылар ышкажыл! Ажык-кончаа дээнде үйгү-дыш чок апарган амытаннар эвесле бо!

— Че, угбам, честем сугнуң каш малын кадарып, караптап-ла чоруур-дур бис. Олар биске чүзүн берипкениң, чай боорга, чаңгыс хеппэн сиген белеткеп, кыш боорга чаңгыс шоодай чарба эккеп берип чораанар эвес, хей-ле улуска ажылдап берип чорууру болзун, эжим. Чүү-даа чүве өйлүг болгай, чүрек безин соквастай бээр — дээримге, кадайым шагда-ла чүнү болап чораан сен дээнзиг, улуг карактарын менче хере көрүп келди.

М. ДОРЖУ.

ДАГ-ДҮГҮ

АМЫДЫРАЛДАН чугаа

Авам ачамның чедип келир өйүн дыка эки билир хире, таптыг-ла ол үеде, улуг чес хөнекте сүттүг шайын суугу кыдыынга тургузуп каар.

Ачамның чедип келгени дыка илдең чүве: өгнүң чыышкын дужунга келгеш, аъдындан дирт кылдыр дүжерге, ээңгилерн кыңгырткайны бээр.

Мен дораан үне халааш көөрүмге, ачам аъдының узун дынын баглаашта баглап турар, а аъды, ам-на дыштаныйн дээнзиг, ийи-үш катап былгырып кааш, чүгеn суглуун шыңгырадыр бажын савап каал, мойнун өгже угландыр сунуп алган турар чүве.

Ачам өгге кирип келгеш, хөмден дааран куу өңнүг чымчак идиктерин чыышкын баарынга ужулгаш, ханаже көрүндүр чыый салгылап каар.

Авам бичии Илик-кыс дээр уруун эмзирбишаан, дөжек хозундан чалбак ыяш тавакта соктаан кызыл-тас далганын ужулгаш, ооң кырынга сүт өремези салгаш, аът уруктап турар кижи чуруп каан шаажаң аякты сунуп бээр кижи.

Чемненип олурда ачамны топтап көөрүмге, мага-боду сииреш, холдарының дамырлары кырлаң көк-көк...

Бо удаада мага хандыр шайлап алгаш, кызыл сөөскен даңзазында таакпызын шыладыр соруп каап, хандыр боданып олура:

—Че, че. Орайтаар деп барды. Аътты суггаргаш, шыкка өртевес болза хоржок. Куш даң бажында, сериин турда, ажылдаар черге чедип, изиг дүшкүже, оолдар-биле кады ажылдавас болза хоржок — дээш, идиктерин киир тепкилепкеш, чоруурунга белеткени берди.

Ачам хөнекте шайының артыын ижип олура:— Оок. Ындыг уттуучал кижи болгай мен, көрем. Сээң чагыыңны даштын эккеп каан мен— дээш, далажы сургей үне халыды.

Удаткан чок бичии пөс хаптан чүве эккелди.

— Чүнү эккелдиң, ачай?— дидим.

— Чүнү экзээр ийик мен аан, уруум. Бо дээрге аваңның чагааны даг-дүгү-дүр ийин. Тиглиг пажын сыскыры ол-дур.

— Ол даг-дүгүн кайыын тып алдың?

— Черден казып алдым.

— Ойт. Даг база хой ышкаш дүктүг боор чүве-дир аа?

— Че. Ындыг сен ийин, уруум. Бир чүве айтырганында, кырынга-ла баар. Хырынчык, Эът-Баштыг даайың ышкаш... дээрге, ындым чиде берген.

Ачам даг-дүгүн калбак даш кырынга соктаан, авам пажының даштын сиген-биле чүлгээн олур. Даг-дүгүн көрүксээш, авам биле ачамның чанынга маңнап келдим. Кандыг-даа эвес, анаа-ла сиир ышкаш, шала көксүмээр куу чүве болду. Ачам ону тыда соккулааш, бижек бажы-биле паштың чарык тиниче кичр иткилеп олурда, авам бичиибичии кылдыр үзе соккулап берип олурду.

Ачам сыскыр ажылын доозупкаш:

— Баштай сугдан куткаш хайындырып көрем —дей-дир.

Паш орту хире суг куткаш, авам от салыпты.

Суг хайынгаш, кезек када от кырынче шыг-шыг кылдыр дамдылап чоруй, соксай берди. Ачамның-даа, авамның-даа арын-шырайларында өөрүшкү кыптыга берди.

Ачам олура:—Че, ам ийи инээн сүдүн хайындыргаш, өремезин чыып, уругларынга амданныг тарактан шуглап бербес сен бе,— дээш, авамче хүлүмзүрүп катты.

Авам биле ачам бот-бодун өг-бүле улустуң арвзында удур-дедир хүндүлежип чугаалажыры ышкаш, бир бирээзин «ашак», «кадай» дижип олурганын черле дыңнаваан мен. Кайызы кайызында «бо кижи», «демги кижи» азы чүгле «сен», «сен» дижир элдептиг улус. Оода удур-дедир аттарын безин адашпастар.

Оон бээр хөй чылдар шуужуп эртсе-даа, даг-дүгү деп сөс дыңнаанымда, авам биле ачамның бызыг найыралын, ханы ынакшылын даг-дүгүге дөмейлексээр мен.

Саара КУУЛАР,
садыг-кооператив училищезиниң кижизидикчи-башкызы.

ОНЗАГАЙ ДЕМДЕКТЕР

Бөмбүрзектиң бүгү чонунга билдингир чаңгыс дылды чогаадыр болгаш нептередир дугайында оралдажыг шаг шаандан бээр туруп келген. Оларның арвзындан эң-не билдингири — эсперанто дыл — безин улуг нептерелди албаан.

Мергежилдер аайы-биле бүгү-делегей дылын тургузары харын, бичии-даа болза, үреттүңнелдиг болуп турар. Ангы-аңгы чурттарның эртемден-математиктери математиканың символдарының дузазы-биле кады ажылдап, чугаалажып, боттарының сорулгаларын шиитпирлеп турар. Делегейниң бүгү музыкантылары нота-биле аялгаларны бижип, сеткил-хөөнүн илередип, арвзында харылзажып турар.

Орук дүрүмүнүң демдектери — ол база медээ дамчыдарының чепсээ, кайы-даа чурттуң чолаачыларынга билдингир бүгү делегей дылы. Кандыг-даа дылда турар диалектилер ышкаш, орук дылында база чурт бүрүзүнүң бойдузунуң, социал база культура хөгжүлдезиниң ылгалдарын илереткен өскерилгелер бар. Шак ындыг өскерилгелерни өске чурттан келген чолаачылар билбейн баар болганда, оларның чамдызын маңаа тайылбырлаар бодадым.

Чамдык чурттарда оруктуң айыылдыг черлеринге кыйгырыг демдээниң орнунга айтырыг демдээ салып турар. Психологтарның бодап турары-биле алырга, ол демдек чолаачыларның кичээнгейин улам хаара тудар болгаш бедидер. Швейцарияның даглыг районнарынга өл хар хөй дүжер болганда, ында дугуйга илчирбе кедирерин сагындыртан демдектер бар. Шаг шаанда маңаа харылзаа улузунуң ажыглап турганы этсир мыйыс чураан демдек база бар, почта машиналарының эргези бо орукка улуг дээни ол.

Чамдык чурттарда таакпыны азы данзаны кызыл шугум-биле шыйып каан демдектерни таакпылаары хоруглуг черлерде аскылаан. Дашканы кызыл шугум-биле шыйып каан демдектер база бар. Чижээлээрге, Испанияда ону оруктуң чүгле ээзээр чорууп болур айыылдыг кезектеринде аскылаан. Кубаның аянныг болгаш чараш черлеринде фотоаппарат чураан ак-көк демдектер бар. Чамдык чурттарда чурук тырттырарын хораан демдектер бо-ла көстүр. Болгарияның оруктарында өөредилге машиназы мунарын хораан демдектер бар. ГФР-де айтыр салаазын эрнинде үстүрүп алган эмчи чураан демдектерни шимээн үндүрүп болбас черлерде аскылаан. Ол-ла чуртта Гейдельберг хоорайның музыка школазының чанында контрабас туткан кижи чураан демдек бар, музыкантыларның уттуучалын сагындырганы магатчок.

Кызыл даван тавангай чураан демдектер чүнү сагындырып турарыл? Маңаа чүгле чадаг улус чоруур деп. Швейцарияда шиш ээжектиг идикбиле кылаштаарын хораан чуруктуг демдектер бо-ла көстүр. Австрияда кижи бажының сөөгүн чураан, адаанда саннар салган демдек оруктуң бо айыылдыг кезиинге болган аварияларның болгаш өлген кижилерниң санын айтып турар.

Дириг амытаннар эртер оруктарны сагындырган демдектер бистиң чуртта-даа, даштыкы күрүнелерде-даа хөй. ГФР-де болгаш Швейцарияда дириг амытаннарның чуруун аскаш, «Өршээңер, бисти бастырбайн көрүңер» деп бижип каан. Пагалар, селескелер, ээзирлер туржук, кымыскаяктар бастырбазын сагындырган орук демдектери бар. Хольцмаден хоорайның чанында бурун шагда чораан улуг селеске чураан демдекти чолаачылар кайгаар. Ол ында палеонтология музейиниң рекламазы чүведир.

Афганистанның болгаш Пакистанның оруктарында «Кичээниңер— элчиген!», «Кичээниңер—теве!», «Кичээниңер — чылан!», а Австралияда «Кичээниңер — кенгуру!» дээн демдектер бар.

Орук демдектеринден ук чуртта кандыг амытаннарның барын, ында чонунуң культуразын болгаш чаңчылдарын билип ап болур.

Л. ПАШКИН.

ТВ

ИЮЛЬ 19-та
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Дээди школа: эде тургустунуушкунун айтырыглары». 9.15 — «Бурятияның делгелгези». 9.45— ГДР-де ажылчы фестиваль. 10.45 —Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Сооңукчуну шилип алыры белен бе?». 11.15— «Ырның —салгалынга». Ереванда дамчыдылга. 11.40 — «Өлүм чок эвес». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 —«Музыка киоскузу». 13.05 — ССРЭ-ниң улустуң артизи, кинорежиссёр И. Пырьевтиң уран-чечен фильмнери: «Дайын соонда кежээниң алды шакта». 14.35 — Бөгүн делегейде. 14.50 — Улусчу чогаадылганың ийиги бүгү-эвилел фестивалы. 15.20 — Мультфильмнер: «Кырган дубтуң тоолдары», «Корбуда». 15.55— «Үе», болгаш бодум дугайында». Шүлүглел антологиязы. Павел Васильев. 16.15 — «Никарагуа: революцияның туруштуг чоруу». Телеочерк. 16.50 —«Дириг амытаннар делегейинде». 17.50 — Академик В. Г. Афанасьев телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харыылап тур. 18.20—Чаагай тура-соруктуң оюннары. Спортчу гимнастика. Дзюдо. 19.20 — «Кинопанорама». 21.00 — «Үе». 21.35— Чаагай тура-соруктуң оюннары. Спортчу гимнастика. Дзюдо. Аар атлетика. Парус спорту. Хол бөмбүү. 23.10 — Чаагай тура-соруктуң оюннарының хүн демдеглели. 23.25 — 23.40 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«Чөөн Сибирь». Киножурнал. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.15—Эртенги почта. Музыкалыг дамчыдылга. 9.45— «Камгаланып кокпа оруктар-биле». Док. фильм. 9.55— Бистиң садывыс». 10.25 — «Лениногорск — оттуг хоорай», (Алма-Ата). Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.45 — Делегей культуразының чыынды арыгнары. Джонатан Свифт. 11.45—К. Сартбаева ырлап тур. Фрунзе хоорайдан дамчыдылга. 12.10 — «Камгалаттынган чараш чүүл». Чогаалыкчы ажылдакчыларның ужуражылгазы. 13.25 —«Гренада деп чер Испанияда бар». Док. фильм. 14.10 — Чаагай тура-соруктуң оюннары. Хол бөмбүү. Эр улус. Гандбол. 16.40 — «Чайлаглар төөгүлери». 1-ги сериязы—«Чылыг чаъс». (ГДР). 17.40 — «Аян чоруукчулар клуву». 18.40 — «Тажы болгаш ядыы кижи». Фильм-балет. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». Мультфильм. Кузыкага бажың». 1-ги кезээ. 20.15 —«Ону кылып шыдаар силер. 21.00 — «Үе». 21.35 —22.55 — «Истоки». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

МЕРГЕН ХАРЫЫ

Шаг-шаанда, таакпы чаа тыптып турар үеде, бир мерген ашак чурттап чораан чүвең иргин. Кижи бүрүзү ону хүндүлээр, ооң сөзүн дыңнаар турган.

Бир катап хөй садыгжылар боттарының бараанарын мактанып туруп берген чүведир. Оларның бирээзи таакпының ажыктыын, таакпылаар кижилериң өске улустан артык хүндүлүүн хөйге бүзүредирин оралдашкан: «таакпылаар кижи кырывас, ындыг кижиден оор безин коргар, а ыт ынаар шуут чагдавас».

Таакпылаар кижиниң дугайында ындыг сөстер дыңнаан чон ооң шынныын мерген ашактан ылавылаарын шиитпирлээн. Оларның айтырыынга демги ашак мынчаар харыылаан-дыр:

— Чинжен садыгжының таакпылаар кижи кырывас дээни кончуг шын. Чүге дээрге, таапкылаар кижи аныяанда-ла өлүп каар. Таакпылаар кижиден оор коргар дээни база шын. Чүге дээрге, таакпылаар кижи дашы атсы чөдүрер, удуваан кижиден оорнуң коргары чөп. Таакпылаар кижиже ыт чагдавас дээни база шын. Чүге дээрге, таакпылаар кижиниң чүстери аарыыр, ынчангаш үргүлчү даянгыыштыг чоруур, а ыяш кургуула... кижиже ыт чоокшулахуу немелде.

Кадыг кызы... ханың, горохтуң, фасольдуң, туп болгаш чече... дып алыр өртектерден, иштизи-биле...

сонуургактарга

⊙ 1970 чылдың чизезинге 100 болгаш оон-даа узун назыныглар 19304 кижи болган. Оларның арвзындан 339 кижи 120 хардан өрү назылыг боорда, дөрттүң бири-ле Закавказье чурттуг боор турар.

Махмуд Айвазов дээр азербайджан колхозчу 152 харлыында өлген. Ооң күш-ажыл стажы 137 чыл. 148 харлыында ол ССРЭ-ниң Улус ажылагыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниң киржикчизи болган. Айвазов дөрт үечада өг-бүлезиниң баштыңы. Ооң салгалы ам 150 ажыг кижи.

⊙ Англияга Томас Парр деп тараачын кижи 152 чыл чурттаан. Парр кедээ суурга төрүттүнген, кедээге чурттап чораан. Парр 152 харлыг турда, аңаа лорд-маршал Арундал дээрзи моорлап келген. Паррның кайгамчык узун назыны лордту сонуургаткан, лорд Паррны Лондонче чорудупкан, Аңаа Томас Паррны хаан боду хүлээп алган.

Ол Лондонга каш-ла ай дургузунда чурттаан. Кедээниң чымчак агаар-бойдузун Лондонның өл-шык агаарынга солупканының түңнелинде, ол өкпезинге дегдиргеш өлген. Англияның национал чурулга галереязында Дрезден галереязында болгаш өске-даа черлерде Паррның хөй-хөй портреттери, гравюралары бар боор турар.

⊙ Кенияга Нгейво Чемаейк база 152 харлыында мөчээн. Ооң хөй санныг салгакчыларының арвзында 4 оол, 6 кыстар, 54 уругларының уруглары болгаш 116 оолдарының оолдары болгаш оолдарының оолдары бар. Бразилияда Дельфинада Коста база Иранда Аббас Хаксар кайызы-даа 154-154 чыл чурттаан. Абхаз Хопора Киута 155 чыл, а швед Нильс Паулсен биле эжин Бен Сассауд олар 169-169 чыл чурттааннар.

⊙ Турк херээжен Хаджар Иссен Нине 169 чыл чурттаан, шотланд Генри Дженкинс—170 чыл, осетин херээжен Тенсе Абалва болгаш иран Мухамед Люб кайызы-даа 180-180 чыл, англи епископ Сен-Мунго, венгр тараачын Кцартен олар 185-185 чыл, иран Сен-Али 195 чыл, турк херээжен Макаранджо — 203, а англи Томас Карн —207 чыл дургузунда чурттаан. Ынчаарга, кижиниң үр чыл чурттаарының рекордун Карн тургускан боор турар-дыр.

⊙ Венгр тараачыннар Янош Ровен биле ооң кадайы өг-бүле тутканда бээр кады үр чыл чурттаарының рекордун тургусканнар. Олар бадылгага 147 чыл чурттааннар. Ровен 173 харлыында, а кадайы 164 харлыг тургаш мөчээн.

«Гиннестиң рекордтар дептеринден» (АКШ) мындыг медээлер солун: 57 харлыг чили херээжен Леонтина Альбина дээрзи 44 уруг божаан, англи херээжен Барбара Шмотцерин 38 оол болгаш 15 кыс уруглардыг.

152 чыл чурттаан, англи тараачын Томас Паррның хөй санныг салгакчылары Паррны дөзээн. Оглу 113 харга чедир чурттаан. Оглунуң оглу 109, бир оглунуң оглунуң оглу 124, өскези 127, оглунуң оглунуң оглунуң уруу 103 харга чедир чурттаан. 195 харга чедир чурттаан иран Сен-Алиниң улуг оглу 130 харлыында өлген. Ийи дугаар оглу 105, үшкү оглу 90, уруу 110 харлыында мөчээн.

Аргентин херээжен Росе Кальюкес Калфукуреге 120 харлаан хүнүнде чазак тускай пенсия алыр документилерни тывыскан. Ооң авазы 160 харлыында мөчээн, а ачазы «чүгле» 155 чыл чурттааш, озал-ондакка таварышкаш өлген.

А. МАРКУШИН,
профессор.

Калбак болгаш долгай мыйыс —
Кайгамчыктыг хылыжым ол.
Халдап келген дайзыннардан
Камгаланыр чепсээм ол-дур.
Бөрү келзе, өттүр шашкаш,
Бөөлдеп-бөөлдеп октаптар мен.
Кижи келзе, мыйыс дөзү
Кижиир черим дырбадыр мен.

Ч. КАРА-КУСКЕНИҢ фотозу.

Дүрген өзери —
Дүргедээшкин бе?
(«Настольный календарь» деп сеткүүлден).

УЗУН ГОНГОР

Ургага (амгы Улан-Батор) узун Гонгор деп кижи чурттап чораан. Шаанда найысылалга хүрээ-хииттиң херимнериниң бедии 2 метр 30 сантиметр турган дээрзин утпаза чогуур. Ынчалза-даа узун Гонгор кудумчуга кылаштап чорааш, херим ажыр көөр чаңчылдыг турган. Ооң мунар аъды база-ла кайгамчык улуг. Ындыг-даа болза ол хөлгезин, ээңги-даа хереглевейн, турган черинден-не хойхай дег мунуптар.

Кудумчуга кандыг-бир чүве болу берген болза, ону көөрде, өгден үнмейн, дүндүгүнден бажын уштуп кээр турган. Хүрешке бодунуң удурланыкчызын арыг октаар, ол бир холу-биле быктын лаянгаш, өскези-биле мөгени өрү көдүргеш, черже октаптар турган.

Гонгор кончуг күштүг болгаш хөглүг кижи-дир. Ылангыя ол бичии уругларга ынак болганындан, чигир-чимисти бо-ла үлей бээр. Узун Гонгорнуң тырттырган чуруу амдаа бар. Улуг кижилер ол национал спортту хөгжүдеринге эвээш эвес үлүг-хуузун киирген дижир. Оон аңгыда мөгениң алы-хаывазын бедии-биле үнелеп, аңаа «Спорттуң алдарлыг мастери» деп атты тывыскан.

Өске бир теве көдүрер кижини Жамьянюрж дээр. Ол Булган аймакка чурттап турган. Назаьмга хүрежири-биле шөлче үнүп келирге, улус «олла тевени чайлыг көдүрер», «Тевени ол көдүрүп шыдаар» деп чугаалажыр турган. Бирле катап ооң чаңгыс чер чурттуглары ооң күжүн шенеп көөрү-биле «сен тевени көдүрүп шыдаар сен бе?» деп айтырганнар. «Шенеп көргейле мен» дээш, ол тевени көдүрүпкеш, ээлээн каш базымнарны кылган.

«Монголия» журналдан.

КИНО

ИЮЛЬ 19-та
«НАЙЫРАЛ»: Киносборник 9.30, «Большие маневры» 11.20, 13.30, 15.40, 20.00 шактарда
«КАА-ХЕМ»: Егорка» 12.00 «Конвой» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Подсудимый» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда (узаткан).
«ЛЕТНИЙ»: «Капкан для шакалов» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда (узаткан).

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Чөөн чүкче хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаарның температуразы 11—16 градус чылыг, хүндүс 21—26 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар, хүннүң ийиги чартыында диңмирээр чадавас. Чөөн чүкче хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне агаарның температуразы 13—15 градус чылыг, хүндүс 23—25 градус чылыыр.

Июль 19-та субботада хөгжүм-шии театрынга республиканың чогаалчыларының, шүлүкчүлериниң, композиторларының киржилгези-биле база Телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле комитеттиң симфониялыг оркестриниң киржилгези-биле Музыка-литература кежээзи болур. 19 шакта эгелээр. Кирери халас.

Кызылдың каттышкан техниктиг ДОСААФ школазы 1986 чылдың июль 15-тен эгелеп «Е» болгаш «Д» категорияның чолаачыларының билиин бедидериниң курстарынга өөреникчилерге эгелээнин чарлап тур.
Адрези: Кызыл хоорай. Интернациональная кудумчузу, 49 дугаар бажың. 2-25-28 дугаарлыг телефон.

ШЫН
Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3341.

Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01084